

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА
І АРХІТЕКТУРИ**

Факультет геоінформаційних систем та управління територіями
Кафедра інформатики і фотограмметрії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломного проекту (роботи)

освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему:

**«Особливості використання історико-культурного потенціалу
Черкащини як фактору розвитку туризму»**

Виконала: студентка 4 курсу,
групи ТУР-41

Напряму підготовки:

24 «Сфера обслуговування»

спеціальності: 242 «Туризм»

Горова

Ю.В. _____

(прізвище та ініціали)

Керівник ст. викладач Кучеренко Н.М.

(прізвище та ініціали)

Рецензент

(прізвище та ініціали)

Київ, 2022 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	
1.1. Сутність понять «туристичний потенціал» та «історико-культурний потенціал». Туристські ресурси регіону.....	
1.2. Сучасний стан, проблеми та перспективи використання історико-культурного потенціалу для цілей туризму	
1.3. Об'єкти історико-культурної спадщини основних туристичних центрів Черкащини.....	
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ РЕСУРС СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	
2.1. Сильні і слабкі сторони туристичних ресурсів регіону	
2.2. Музеї як основні об'єкти культурного туризму Черкащини.....	
2.3. Найважливіші напрямки стратегічного розвитку туристичного потенціалу в Черкаській області.....	
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ І ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРКАЩИНИ	
3.1. Пропозиції щодо розробки комплексної програми збереження і використання історико-культурної спадщини регіону	
3.2. Використання об'єктів історико-культурної спадщини в нових екскурсійних програмах по Черкаській області	
3.3. Перспективи розвитку нового екскурсійного маршруту	
ВИСНОВКИ	
СПИСОК	ВИКОРИСТАНИХ
	ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Актуальність теми. Культурний туризм – це величезні можливості та тенденція, що розвивається. Щонайменше 40% усіх туристів у всьому світі можна вважати культурними туристами, а культура є однією з найважливіших мотивацій і для європейських туристів. Культурні туристи все частіше подорожують літаком і дають найбільше економічної вигоди. Як правило, вони залишаються довше, ніж звичайні туристи. Культурний туризм може допомогти зберегти матеріальну та нематеріальну спадщину у громаді. Він пропонує нам можливість розвивати всі види творчої діяльності та дарувати туристам справжній досвід. Матеріальні та духовні пам'ятки народу дуже важливі для формування світогляду народу,

Історико-культурні збільшують туристичного привабливість регіону й держави, а також формують її імідж. Групування ресурсів стало основою наукових класифікацій туристичних та рекреаційних ресурсів. Нам відомі класифікації науковців як : А. Я. Бовсуновської, П. О. Масляка, О. О. Бейдика, С. П. Кузика.

Історико-культурні ресурси задовольняють попит туристів у пізнанні навколишнього світу, спонукають до змістовного проведення вільного часу. Однак для більшості культурних туристів їх первинна мотивація взагалі не пов'язана з культурою. Вони просто люблять відвідувати культурні пам'ятки або насолоджуватися культурою як одним із заходів, які вони здійснюють, щоб доповнити свою подорож. Це, наприклад, туристи на сонці та пляжі, які зупиняються на курорті в Момбасі в Кенії та відвідують маньятту масаї в Кенії.

Культурні туристи подорожують, щоб насолодитися історією та спадщиною місця призначення, культурою, способом життя, традиціями, мистецтвом, музикою, літературою, архітектурою та релігією. Традиційного культурного туриста приваблюють основні культурні об'єкти та пам'ятки. Ринок цього виду культурного туризму різко зріс за останні кілька

десятиліть, що спричинило переповненість багатьох таких напрямків, що призвело до втрати їх автентичного характеру. Зростаюча кількість культурних туристів більше не відчуває привабливості до переповнених культурних пам'яток, натомість віддаючи перевагу більш особистим, дрібним та автентичним аспектам культури. Приклади цього включають ремісничі, ремісничі та ручні вироби (матеріальна культура), а також незабутні та справді надихаючі враження, які зачіпають емоції відвідувачів і пов'язують їх із цим конкретним місцем, людьми та культурою (нематеріальна культура).

Зазначимо, що будь-які ресурси вимагають вмілого, творчого використання для цілей туризму і розробки сучасних туристичних маршрутів. У нашій країні, на жаль, більшість визначних пам'яток не включена у туристичні маршрути, що обмежує їх використання. Все це негативно впливає на український туристичний бізнес.

Досвід багатьох країн світу, зокрема європейських, засвідчує, що історико-культурні об'єкти можуть бути визначальними у формуванні попиту на туристичні ресурси та визначати види рекреаційної діяльності, напрями та обсяг туристичних потоків у певній місцевості.

Мета дослідження – проаналізувати історико-культурний потенціал Черкаської області, та його використання як фактора розвитку туризму.

Конкретизуючи дану мету, ми можемо вирішити наступні **завдання**:

- Визначити сутність поняття «туристичний потенціал»;
- Розкрити підходи до цього поняття в доступних літературних джерелах;
- Класифікувати туристичні ресурси;
- Охарактеризувати історико-культурний потенціал Черкаської області.

Об'єктом дослідження є історико-культурний потенціал основних туристичних центрів Черкащини.

Предметом дослідження є встановлення особливостей використання потенціалу Черкаського туристичного регіону.

В основу роботи була покладена гіпотеза про те, виділення та опис особливостей історико-культурного потенціалу Черкащини дасть можливість цілеспрямовано розвивати туристичну діяльність в області та Україні в цілому, а також ефективніше використовувати туристичні ресурси.

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В
УКРАЇНІ**

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ.

1.1. Сутність понять «туристичний потенціал» та «історико-культурний потенціал». Туристські ресурси регіону.

Культурний туризм бере свій початок з 1980-х років. Спочатку культурний туризм був зумовлений інтересом покоління бебі-буму відвідувати основні культурні об'єкти та пам'ятки, такі як музеї та пам'ятники, часто подорожуючи групами. Це покоління сприяло сильному зростанню культурного туризму. Покоління після них, покоління Y (міленіали) і покоління Z (зумери), стимулюють попит на більш автентичний, унікальний, невеликий та особистий досвід, а також попит на більш популярну та повсякденну культуру. Для них важливіше десь бути, а не кудись піти. Вони стверджують, що «ми хочемо зробити це по-своєму, а не по-їхньому». Ці покоління вважають за краще подорожувати самотійно. Саме туристичний попит визначає ресурси та культурний потенціал регіону.

Туристичний потенціал території – сукупність природних, етнокультурних та соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму.

З дослідження туристичного (рекреаційного) потенціалу територій розпочинається майже кожна наукова праця, присвячена проблемам розвитку туризму, а оцінка рівня рекреаційного потенціалу регіонів та їх забезпеченості рекреаційними ресурсами є проблемою, що чи не найбільш часто піднімається у наукових виданнях з географії, економіки, медицини та екології. Це свідчить про беззаперечну актуальність даного питання, а також, як це не парадоксально звучить, його невивченість. Принаймні, не зважаючи на велику кількість наукових розробок, досі залишається невивченим ряд важливих теоретичних та практичних питань, зокрема, немає кадастру рекреаційних ресурсів України та не проведена грошова їх оцінка, за

виключенням загальної оцінки вартості природних рекреаційних ресурсів адміністративних областей та регіонів, зробленої В. П. Руденком в 90-х рр. минулого століття. На заваді цьому - ряд об'єктивних чинників. По-перше, рекреаційні заняття, в яких задіюються різні види природних і ресурсів антропогенного походження спричиняють складнощі у виведенні інтегральної оцінки туристичного потенціалу певної території: для одних видів туризму вона може бути потужною ресурсною базою, для інших - зовсім непридатною. По-друге, рекреаційний потенціал дуже вразливий до дії зовнішніх факторів (стихійне лихо, рекреаційні перевантаження на територію, соціальні заворушення). Причому, якщо ми говоримо про природні ресурси, то за несприятливих умов їх рекреаційна цінність втрачається значно раніше і швидше, ніж економічна. Тобто рекреаційний потенціал території – категорія непостійна. Третя властивість рекреаційного потенціалу – дискретність. Одні й ті самі площинні об'єкти (ліс, озеро, лука, населений пункт) мають неоднаковий рекреаційний потенціал в різних своїх частинах.

Особливу увагу дослідженню туристичного (рекреаційного) потенціалу території необхідно приділяти в процесі виявлення можливостей розвитку в'їзного туризму. Адже, рекреаційний потенціал території має вивчатися під кутом зору його придатності для організації обслуговування іноземних туристів. Щоб іноземні туристи могли легко подорожувати Україною, відбувається інтернаціоналізація різної інформації, включаючи вивіски та брошури, є неоціненною. Geo Technologies надає багатомовну службу перекладу Map Fan, яка допомагає легко перекладати власні імена, досягаючи кращих результатів, ніж звичайні методи машинного перекладу. Це включає назви місць, мальовничих місць, доріг та об'єктів.

Таблиця. 1.1. Детермінанти туристично-рекреаційного потенціалу окремої території

Представлення туристично-рекреаційного потенціалу Святохо Н.В., на нашу думку, є найповнішим і поданий як сукупність чотирьох компонентів: природно-ресурсної, історико-культурної, економічної та соціальної. Усі компоненти взаємопов'язані та взаємодіють між собою.

Природно-ресурсна компонента – це здатність природних систем без шкоди для себе виробляти потрібну людині продукцію. Відносини між туризмом і використанням природних ресурсів можуть мати різні форми на різних рівнях. На місцевому рівні туризм впливає на якість та доступність природних ресурсів для місцевих користувачів. На регіональному рівні туризм дає дохід для збереження природи, але також сприяє нестачі води та відходам. У всьому світі туризм загострює екологічні проблеми, наприклад зміна клімату. Результати цих взаємодій залежать від ефектів та ефективності механізмів управління, які залучають низку учасників. Ця траєкторія зосереджується на динамічній взаємодії між туризмом і природними ресурсами, на пов'язаних процесах управління навколишнім середовищем, а також на сучасних теоретичних і методологічних підходах, які дозволяють нам аналізувати цю динаміку.

Історико-культурна компонента – це використання історико-культурного надбання певної території. Вона включає місця, речі та звичаї, які суспільство вважає старими, важливими та гідними збереження. В даний час компонента є предметом все більшої популярної та наукової уваги в усьому світі, і її концептуальні рамки розширюються. Наприклад, суспільствознавці підкреслюють її функції для підтримки етнічних, національних та елітарних інтересів. Психологи розглядають зв'язок спадщини з туризмом і ностальгією, дисонансною/негативною спадщиною. Також науковців цікавлять питання спадщини і релігії, зв'язок між сільською та міською спадщиною, а також установами спадщини, зокрема Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури та її конвенціями.

Виходячи з припущення, що культурна спадщина є цінним, унікальним і незамінним ресурсом для України, вона визначає та кількісно аналізує туризм та територіальну ідентичність як два різних канали, через які культурна спадщина може впливати на місцевий соціально-економічний розвиток. Звідси випливає економічна компонента, до складу якої входять:

- Інфраструктурні елементи – включає основні компоненти інфраструктури, такі як аеропорти, залізниці, дороги, водні шляхи, електроенергія, водопостачання, дренаж, каналізація, системи та послуги утилізації твердих відходів. Крім того, такі об'єкти, як житло, ресторани, рекреаційні та торгові об'єкти, також належать до сфери туристичної інфраструктури. Таким чином, планування сталого розвитку туристичної інфраструктури передбачає комплексний розвиток базової інфраструктури та зручностей разом із усіма туристичними об'єктами у збалансований спосіб. Інфраструктурні елементи туризму об'єднують в дестинації. Зауважимо, що не всі туристичні дестинації є туристичними ресурсами, але кожна з них може бути носієм властивостей (інформації, престижу, моди тощо), які будуть затребувані туристами. Якщо ці властивості експлуатуються і приносять дохід, об'єкт стає ресурсом. Якщо туристичні потреби об'єктів

не сформовані або не можуть бути використані економічні можливості та наявні технології, то ці об'єкти не враховуються ресурсом. Повинні бути техніко-економічні можливості для впровадження ресурсу в туристично-господарський оборот

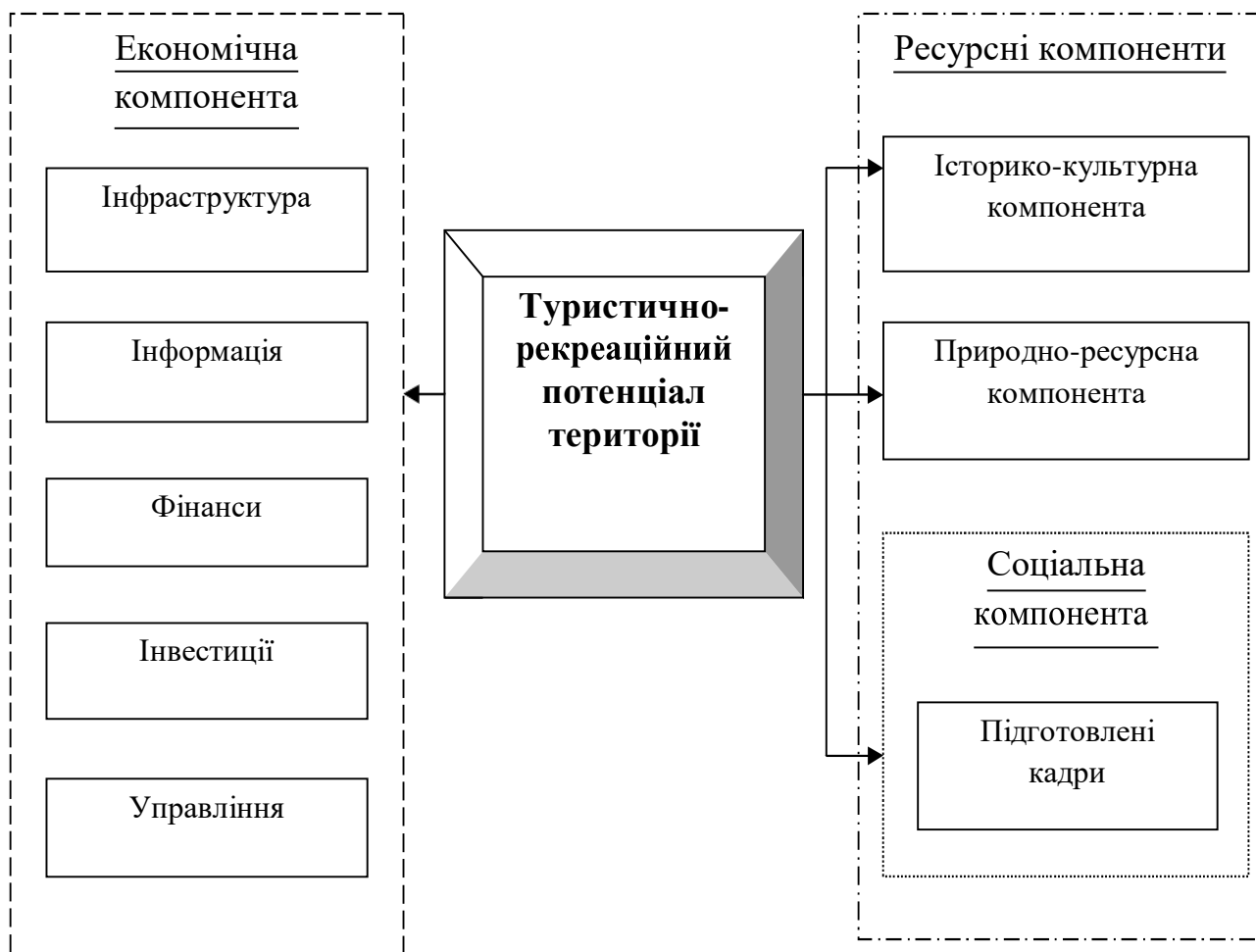
- Фінансові елементи – вимірювання сталості, неінтегровані, регіональні та інтегровані індикатори/індекси, вимірювання економічної стійкості. В туризмі економічна стійкість охоплює в основному фінансові витрати та вигоди і, таким чином, здійснюється фінансовий аналіз. Також компонента включає дані про туристичні фірми в Україні за типологією туризму, а також фінансові дані (з бази даних SABI).
- Інформаційні елементи – сукупність організаційно-технічних й інформаційних можливостей. В першу чергу це туристичні інформаційні центри – це місце, куди туристи можуть звернутися за порадою та допомогою з усіх питань, пов'язаних з туризмом у цьому районі. У туристичному інформаційному центрі (ТІЦ) ми можемо знайти співробітників, які добре знають місцевість. Часто це буде цілий ряд друкованої та цифрової інформації, включаючи листівки, карти, купони та довідники. Іноді там можуть бути віртуальні туристичні об'єкти.
- Інвестиційні елементи – сукупні можливості території з інвестування. Причинами пошуку інвестицій до галузі туризму є: 1) насичення численних традиційних та класичних течій; 2) небезпека великої втрати частки у в'їзному туризмі; 3) загострення конкурентної боротьби та зростання пропозицій; 4) технологічна революція та розширення сфери використання інформаційних технологій; 5) перехід від економіки пропозиції до економіки попиту. Для будь-якого туристичного підприємства кожен інвестор асоціюється з певним розміром чи потоком фінансових вливань. У цьому вкладатися можуть як позикові, і власні кошти.

- Управлінські елементи – це навички й компетенції керівництва всіх рівнів управління. Туристична рада є невід’ємною складовою туризму та невід’ємною частиною структури туристичної галузі. Рада з туризму відповідає за популяризацію туризму в певній місцевості. Це може бути місто, регіон, країна або група країн. Більшість туристичних рад зосереджені на популяризації туризму в певній місцевості, місті чи країні. Проте є деякі організації, які спрямовані на популяризацію туризму в більш ніж одній країні. Хоча ці організації часто виконують багато функцій, крім туризму, вони також відіграють певну роль у просуванні туризму в окремих частинах світу. Це може включати Європейський Союз, мережу АСЕАН або такі організації, як Організація Об’єднаних Націй.
- Соціальна компонента характеризує можливості території з відтворення необхідної для розвитку туристично-рекреаційної діяльності робочої сили. Ця компонента включає в себе необхідним чином кваліфіковані кадри, здатні здійснювати туристично-рекреаційну діяльність (рис. 1.2).

Туристичні ресурси передбачають взаємозв’язок різних сфер екскурсійної діяльності, що можна виразити в контексті піар-технологій, поєднуючи кілька структурних елементів. Для того, щоб певна територія вважалася пунктом призначення, повинні бути виконані велика кількість умов. Наприклад, наявність місць проживання, харчування туристів, інформаційно-комунікаційна система (туристично-інформаційні портали). Туристичні дестинації також є зручним центром для вивчення туристичних потоків, оскільки вони об’єднують усі аспекти туризму – пропозицію, попит, маркетинг, рух туристів та інші.

Відповідно до Глобального кодексу етики для туризму, туристичні ресурси є спільною власністю людства, спільноти, в якій вони знаходяться, і наділені особливими правами та обов’язками. Збалансованість туристичного ринку визначається рівнем розвитку комплексу туристично-рекреаційних ресурсів, науковим підходом до їх планування та функціонування. На думку

експертів UNWTO, збалансований туристичний ринок має бути пропорційним: один виїзний турист на одного в'їзного і чотири внутрішніх туриста. Відхилення в бік виїзного туризму визначається як пасивний, а в бік в'їзного – як активний туризм. Туристичні ресурси традиційно розглядалися як частина рекреаційних ресурсів.

Таблиця. 1.2. Компонентний склад туристично-рекреаційного потенціалу території

Для компоненти «історико-культурна спадщина» виділяють наступні показники:

- насиченість території історико-культурними пам'ятками;
- рівень значущості історико-культурних пам'яток (світове, національне, державне надбання);

- кількість необхідного та достатнього часу для огляду цінностей – розраховується з метою порівняння різних територій для розвитку історико-культурного туризму;
- історична, культурна, інша цінність пам'яток;
- сучасний стан та рівень збереженості історико-культурних ресурсів.

1.2. Сучасний стан, проблеми та перспективи використання історико-культурного потенціалу для цілей туризму

Одним із найбільш перспективних напрямків розвитку туристичної діяльності є пізнавальний туризм. Багата та різноманітна історико-культурна спадщина є основою формування системи різнопланових туристичних маршрутів з метою забезпечення всебічного ознайомлення туристів з окремими сторонами матеріальної та духовної культури територіальних громад.

Історико-культурні туристичні ресурси - це сукупність об'єктів туристського інтересу матеріальної та духовної культури, створених у процесі історичного розвитку даної території. До групи історико-культурних рекреаційних ресурсів належать пам'ятки історії, історико-архітектурні пам'ятки, пам'ятки сучасної архітектури, унікальні споруди культури, спорту тощо.

Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні пам'ятки народу дуже важливі для формування світогляду народу, для задоволення матеріальних, в тому числі туристичних, потреб. У розвинених країнах світу цей туристичний ресурс активно використовують для отримання прибутку. Деякі країни, наприклад, Італія, Франція, значну частину прибутків, які дає рекреаційне господарство, отримують від вмілої експлуатації історико-

культурного потенціалу. Цьому сприяє велика кількість пам'яток, їхня висока художня цінність, добра збереженість, вмiла організація туристичних послуг.

В Україні під охороною держави перебуває понад 70 тис. пам'яток історії та культури, серед них понад 12 тис. особливо цінних у туристичному плані, які є зразками монументальних витворів мистецтва.

Пам'ятки архітектури в Україні розміщені нерівномірно. Основна їх частина знаходиться в західних областях України, а також у Київській, Хмельницькій, Вінницькій, Чернігівській, Сумській областях та Республіці Крим. Східні і південні області не такі багаті на історичні пам'ятки, — найстаріші з них належать до XVII ст.

Характерним елементом пізнавальних ресурсів є соціальні та природні об'єкти, явища, події, походження яких тісно пов'язане з територією України і тієї зарубіжної країни, в межах якої вони первісно виникли. Це місця, пов'язані з життям, діяльністю або перебуванням в Україні відомих письменників, художників, політичних діячів, наприклад, Оноре де Бальзака, Міцкевича, Костюшка, Растреллі, декабристів тощо. Деякі з них мають світове та європейське значення.

Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні цінності народу мають важливе значення для розвитку туризму в Україні. Пам'ятки культури, історії, архітектури, народної творчості – усе надбання українського народу відрізняється унікальністю і неповторністю, тож не може не привертати уваги іноземних туристів, адже людині завжди було притаманно цікавитися культурою та мистецтвом інших етнічних груп.

Історико-культурні ресурси є найважливішою складовою частиною *історико-культурного потенціалу*, під яким розуміється сукупна здатність історико-культурних, природних, соціально-економічних та інших факторів та передумов забезпечувати включення культурної спадщини до соціально- економічного та культурного розвитку певної території (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Структура історико-культурного потенціалу

Фотографія є одним із найпоширеніших атрибутів поведінки туристів. Її роль у туризмі ніколи не вивчалась глибинно, але вона однозначно збільшує туристичну привабливість Черкаської області. Під туристичною фотографією розуміють як фотографії, зроблені туристами, так і фотографії, надані туристам членами приймаючої спільноти. Водночас вважається, що фотографія і туризм тісно пов'язані між собою. Фотографії відіграють вирішальну роль у просуванні туристичних напрямків, працюючи за допомогою різноманітних засобів масової інформації, включаючи брошури, телевізійні рекламні ролики та картинні листівки. Необхідно зауважити, що практику фотографування часто вважають тісно пов'язаною зі станом туриста. На нашу думку, це явище може являти собою самостійно змінне «замкнуте коло репрезентації», в якому туристичні фотографії відображають і інформують зображення місця призначення.

Із поведінкою туристів іноді виникають проблеми, стають все серйознішими, місцеві жителі визнають вплив туристів на теперішні та майбутні екологічні проблеми. Існує два джерела впливу на навколишнє середовище, перше – це вплив самої туристичної діяльності, а інше – вплив об'єктів, наданих для туристичної діяльності. Вплив техногенного середовища включає затори, шум і сміття, викликані збільшенням гостей до району, а також нестачу простору та навколишнього середовища, що призводить до перевантаження фізичних об'єктів. Найкращий спосіб

вирішення таких проблем, викликаних розвитком екскурсійного туризму, — покращити напрям рішень щодо підвищення рівня екологічної грамотності людей, зокрема екскурсантів. Тоді вдасться зменшити негативний вплив розвитку туризму та досягти мети сталого розвитку туризму. Також необхідно зауважити, що із розвитком екскурсійного туризму завжди зростає попит на прісну воду. Тому цей сектор може створити значний тиск на наявні ресурси прісної води. Ці тиски є особливо помітними, коли вони зосереджені в регіонах з малою кількістю викопних водних ресурсів або їх відсутністю (наприклад у селах). Швидкість поновлення водоносного горизонту та джерел поверхневих вод досить повільна, можливе супутнє зменшення споживання води вдома у місцевих жителів. Таким чином у селах Черкаської області може надовго осісти відчуття несправедливості, тому що споживання води, пов'язане з туризмом, завжди конкурує з місцевим попитом. Зацікавлені сторони туризму мають фінансові ресурси для інвестування в приватну інфраструктуру, але багато домогосподарств не можуть собі дозволити навіть вартість підключення до громадського водопостачання. Це свідчить про те, що місцеве середовище може зазнати шкоди від розвитку туризму. До речі, вода є одним з найцінніших ресурсів туризму, оскільки забезпечує живлення всіх індустрій туризму (готелі, ресторани, дозвілля, транспорт). Питання використання води туризмом останніми роками привертає увагу. Про це свідчить і факт, що тема Всесвітнього дня туризму ООН у 2013 році стала: «Туризм і вода». Використання води стає критичним, коли туристичні підприємства розташовуються в екологічно чутливих районах, таких як парки, прибережні зони чи острови. Також можна згадати складні конфлікти між жителями сіл та готельєрами у Занзібарі, які призводять до частих демонстрацій, а у важких випадках до різання труб. Конфлікти виникли тому, що сільські жителі та готельєри мають спільне джерело води. Отже, у Черкаській області спочатку потрібно обдумати дане питання, а потім займатися питанням збільшення кількості екскурсантів.

Не всі туристичні дестинації є туристичними ресурсами, але кожна з них може бути носієм властивостей (інформації, престижу, моди тощо), які будуть затребувані туристами. Якщо ці властивості експлуатуються і приносять дохід, об'єкт стає ресурсом. Якщо туристичні потреби об'єктів не сформовані або не можуть бути використані економічні можливості та наявні технології, то ці об'єкти не враховуються ресурсом. Повинні бути техніко-економічні можливості для впровадження ресурсу в туристично-господарський оборот. Наприклад, Альпійський регіон був туристичним місцем протягом трьох століть з такими ресурсами, як круті гірські схили, мінеральні води та гірський клімат. Але поява масового попиту на їх використання з одночасним розвитком транспорту зробило Альпи провідним регіоном зимового туризму. Інший приклад: Кременецькі гори є водночас геолого-геоморфологічним феноменом Північно-Подільського уступу, місцем розташування рідкісних екосистем та пам'яток історії та культури багатьох європейських народів. З наукової точки зору, Кременецькі гори є одним з унікальних регіонів України, який виділяється спорідненістю геологічною будовою, рельєфом, рослинним і тваринним світом, мальовничими ландшафтами, сприятливим кліматом для рекреаційного використання. Інтерес до цього регіону підсилюють етнічні традиції, старовинна культура, гостинність місцевого населення. Велике пізнавальне та еколого-просвітницьке значення мають природні та історико-культурні комплекси та об'єкти. Проте область залишається лише перспективною для розвитку рекреаційно-оздоровчого, туристичного та зимового спорту через техніко-економічні можливості для впровадження цих ресурсів у туристично-господарський оборот та масовий ринок.

Споживачі висувають вимоги до туристичних ресурсів, пов'язані з можливістю:

- використання природних цінностей (обстеження пам'яток природи, заповідних територій, вивчення ландшафту тощо);

- засвоєння культурних цінностей (огляд пам'яток історії, культури, архітектури, відвідування музеїв, виставок, театрів);
- спортивні (піші, водні, лижні, велосипедні, автомобільні та мотоциклетні походи, спортивні ігри);
- самодіяльність (рибалка, полювання).

В економіко-управлінському підході туристичні ресурси розглядаються як специфічний економічний простір, сукупність ринкових відносин, що забезпечує інтенсивне виробництво та споживання туристичних послуг, а туристична дестинація аналізується як об'єкт управління, система управління, що поєднує різноманітні бізнес і некомерційна організація. Маркетологи розглядають розвиток дестинації з точки зору пропозиції туристичних продуктів, які мають задовольняти поточний попит туристів з різних цільових сегментів. Соціокультурний аспект вивчення туристичних ресурсів зосереджується на культурних константах дестинації, тобто на історико-архітектурних, художніх, релігійних, етнографічних пам'ятках, соціально-побутових традиціях, звичаях, поглядах і нормах суспільства, громади, яка приймає туристів.

Отже, виходячи з передумови вивчення поглядів людей на розвиток культурного туризму, збереження загального середовища сільських громад та екологічної обізнаності екскурсії – це слушна пропозицією для сталого розвитку екскурсійного туризму в Черкаській області, а також сільської місцевості загалом. Однак розвиток туризму має позитивний і негативний вплив на економічний, соціальний та екологічний рівень. Отримання різних точок зору є стимулом для отримання найкращих пропозицій щодо збільшення перспективності.

1.3. Об'єкти історико-культурної спадщини основних туристичних центрів Черкащини

Територію Черкас почали заселяти дуже давно, ще в епоху палеоліту, що підтверджується археологічними знахідками, що належать до Межиріччя, Київської Русі та Трипілля. Трипільська культура тут набула поширення близько 6 тис. років тому. Дослідники стверджують, що на острові між Дніпром та Ірдинню розташовувалася стародавня країна Артанія, про яку згадував Геродот як протяжну територію, що становила три дні шляху. За часів Київської Русі регіон відіграв важливу роль в обороні кордону держави. В X – XIII ст. укріплені міста-фортеці Воїнь, Родень, Канів, Корсунь були значними центрами ремесла, торгівлі і культури. У 1144 році в Каневі споруджено Успенський собор, який зберігся до наших днів і є цінною історико-культурною пам'яткою. Місто кілька разів зникало з лиця землі, але знову відроджувалося, саме тому в Черкасах є відносно нові пам'ятки.

Черкащина та, передусім Черкаси і Канів, стали центром формування українського козацтва, яке почало відігравати важливу роль у захисті населення від кримсько-татарської навали і у боротьбі проти соціального та національно-релігійного гніту з боку Польщі, під юрисдикцію якої перейшли землі регіону.

Черкащину по праву називають Шевченковим краєм: Т.Г. Шевченко народився у Моринцях. Є у Моринцях двір, де стояв старий будинок Мефодія Тютюнника, батько якого був чумаком. У 1964 році з ініціативи Івана Гончара в будинку, який вже довго пустував, було створено етнографічний музей. Так і відомий він під назвою «будинок чумака». Але, на жаль, на сьогоднішній день його побачити неможливо. Хату розібрали, бо вона вже була в аварійному стані. Тільки ось ремонт чомусь розпочали у жовтні, а по реконструкції повинен добре просохнути. Але є надія, що ця автентична пам'ятка все ж таки не загине. 1989 року в селі було відтворено

два будинки: будинок Якіма Бойка – діда Тараса по матері, та будинок Копія, в якому півтора роки жила родина Шевченка. З 1992 року вони увійшли до складу історико-культурного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка». У такому будинку у Якіма та Параски Бойко у 1783 році народилася дочка Катерина, мати Тараса Шевченка, тут минули її дитячі та юнацькі роки. Паркан навколо двору пліт з вербової лози, двір охайний і затишний. Поряд із будинком цікава пам'ятка народної архітектури – дерев'яна комора, або сарай, перенесений на це місце із Шевченковим. З дня його побудови минуло понад сто років. В інвентарній книзі села Моринці за 1796 рік записано, що сім'я Якіма та Параски Бойко має ниву, луг, воз, пару волів, а також пасіку на 34 колоди. А на Чернечій горі поблизу Канева Тарас Григорович знайшов свій вічний спочинок. Святині зберігаються дбайливо, також відновлюються об'єкти, пов'язані із життям та діяльністю Великого Кобзаря.

У Черкаській області зареєстровано 207 туристичних фірм, з яких 19 туроператорів. За останні роки їх кількість збільшилася, що свідчить про перспективи розвитку галузі туризму, попит на туристичні послуги та підтримку підприємницької ініціативи. Туризм відіграє значну роль у створенні нових робочих місць, особливо у сільській місцевості. Існує позитивна динаміка щодо кількісних показників закладів тимчасового розміщення, зокрема сільських зелених садиб, а отже, щороку відкриваються нові туристичні інфраструктурні об'єкти. Якщо у 2011 році закладів тимчасового розміщення нараховувалось 65, а зелених садиб – 21, у 2012 році їх кількість збільшилась до 69 та, відповідно, – 27, то у 2013 році – 72 заклади розміщення та 32 зелені садиби, середня завантаженість яких (за інформацією власників) складає 60%.

На сьогодні в області функціонує 76 готелів та аналогічних закладів розміщення, а також 758 закладів ресторанного господарства та 3

туристично-інформаційні центри (м. Канів, м. Черкаси та Чигиринський район).

Черкащина – це екологічно чистий регіон, територія найширшого розливу річки Дніпро, 100 кілометрів піщаних пляжів, найбільша кількість природних та історико-культурних заповідників, де можна із задоволенням відпочити та ознайомитися з місцевими традиціями. Екотуризм – це перспективний напрям розвитку туризму на Черкащині. Зауважимо, що це не будь-який відпочинок на природі. Це туризм в дикій природі, який не просто не шкодить їй, але й зберігає її. При справжньому екотуризмі дотримується ряд критеріїв. Найважливіший і засадничий з них - екотуризм сприяє збереженню дикої природи. І, само собою, він виключає шкоду для неї. Тобто, якщо говорити зовсім простими словами, з екотуризмом для природи повинно бути краще, ніж без нього. Яким чином? Наприклад, за рахунок присутності туристів значно знижується рівень браконьєрства. Просто тому, що у порушників немає можливості залишитися непоміченими. Уся територія, на якій організований екотуризм, знаходиться під наглядом - завдяки цьому не порушуються природні процеси дикої природи. Скажімо, десь гніздується рідкісний вид птаха - ця зона відразу закривається, туди ніхто не ходить без дозволу. Потоки туристів контролюються і розподіляються так, що екосистемі не наноситься шкоди. Засоби, отримані від туристів, спрямовуються на проекти по збереженню місцевої природи

Все більше людей відчують потребу відпочити від шаленого ритму міста та поринути у дивовижний світ природи. Одним з таких місць, де можна спокійно насолоджуватися відпочинком і набиратися нових вражень є сільські зелені садиби. У регіоні здійснюють свою діяльність 34 агро-садиби, головним завданням яких є:

- надання послуг відпочинку для жителів міст та ознайомлення іноземних туристів із традиціями та побутом місцевого населення;

- можливість пожити у справжній сільській хаті з дотриманням усіх традицій сільської місцевості;
- екологічний та здоровий відпочинок на природі;
- чисте повітря, сонце, водні джерела;
- екологічні продукти харчування;
- страви української національної кухні;
- проста і затишна родинна атмосфера;
- майстер-класи з народних ремесл;
- риболовля, полювання, пікнік;
- водні та кінні прогулянки.

Найрозвиненішими в цьому напрямку є Смілянський (8 садиб), Черкаський (6 садиб) та Канівський (6 садиб) райони.

Крім того, у регіоні важливе місце посідає активний відпочинок:

Активний відпочинок у Черкаській області	
Місце	Характеристика
Гірськолижний курорт «Водяники»	Три лижні спуски 550, 600 і 700 метрів, гірський схил з перепадом висот більше 100 метрів, парк з трамплінами.
Кінно-спортивний комплекс.	Розташований у Жашківському районі, використовують для підготовки спортсменів.
«Селена»	Міжнародний спортивний комплекс з великого тенісу
Село Буки	Скелелазний район
Річка Рось	Сплави на байдарках

Таблиця.2.2. Таблиця природньо-розважальних комплексів Черкащини

Майже в будь-якій столиці та багатьох інших містах і містечках буде якийсь пам'ятник полеглим. Багато музеїв містять зброю чи картини війни. Військовий туризм для тих, хто цікавиться нинішніми або історичними військовими об'єктами та об'єктами, включаючи музеї, поля битв, кладовища та технології. На Черкащині також можна поринути у військову атмосферу, спробувати себе в якості військового та випробувати справжню зброю і техніку. У Звенигородському районі розташований військово-відпочинковий комплекс «Шампань». Тут увіковічено пам'ять про радянських солдатів, а також героїв-ліквідаторів Чорнобильської аварії. У п'ятірці кращих військових музеїв України – два з Черкащини.

Ряд важливих функцій, серед яких пізнавальна, естетична та виховна, виконує релігійний туризм Черкащини. Дерев'яні храми, величні монастирі та неперевершені церкви з золотими куполами – важливі пам'ятки, в яких, напевно, найбільше виражені національні риси архітектури. Використання релігійного туризму може не тільки підвищити туристичну привабливість Черкащини, а й об'єднати суспільство, надати людям духовну підтримку, сприяти економічному обігу та покращити середовище громади, але це також може спричинити збільшення місцевих соціальних заходів. Тому, щоб досягти сталого розвитку, ми не повинні захоплювати погляди однієї цільової групи. Коли ж ми досліджуємо дилему перспективності екскурсійної діяльності з точки зору як мешканців, так і відвідувачів, тоді ми можемо не тільки отримати більш тонкий погляд на проблему, але й можемо досягти консенсусу між ними, щоб вирішити дилему, яку вони бачать.

До послуг туристів на Черкащині – 8 національних історико-культурних і природних заповідників, а також Національний дендрологічний парк „Софіївка”.

Шевченківський Національний заповідник (м. Канів) знаходиться на відстані 4 км на південь від центра міста. Це перший заповідник в Україні, що отримав статус Національного (1989 року). Його історія починається з встановлення на могилі Кобзаря на Чернечій горі у 1939 році бронзової пам'ятки поету та відкриття двома роками раніше літературно-меморіального музею, присвяченого його життю та творчості. Офіційно датою заснування заповідника вважається 1925 рік. У 1977 році до комплексу додалися гранітні щаблі, які ведуть на гору, а 1991-го на його території відкрили відреставровану Тарасову світлицю – перший Шевченківський музей, створений ще 1884 року. Заповідник перетворився на своєрідний науковий центр, на його базі організуються численні наукові конференції, конкурси, міжнародні фестивалі, за нього функціонує наукова бібліотека, фонди якої налічують до 23 тисяч екземплярів. Причому наукові дослідження

проводяться не лише в галузі шевченкознавства, але також і в інших наукових сферах – етнографії, мовознавстві, фольклористиці, історії, що стосуються україністики загалом. Тепер цей Заповідник належить до сфери управління Міністерства культури і туризму України. Протягом 2003–2010 років у будівлі музею Тараса Шевченка проводили ремонтні роботи, після завершення яких було відкрито нову експозицію. В її основу ліг триптих Шевченка «Доля. Муза. Слава».

Структура заповідника. На території 2500 га розташовано 8 пам'яток культурної спадщини, які є частинами заповідника:

- 1) Могила Тараса Шевченка.
- 2) Музей Шевченка.
- 3) Тарасова світлиця.
- 4) Науково-дослідний відділ "Літературна Канівщина".
- 5) Канівський музей народного декоративного мистецтва.
- 6) Канівський історичний музей.
- 7) Парк Шевченкових дубів
- 8) Стежина, якою у 19–20 столітті піднімалися до могили Тараса Шевченка видатні діячі.

Отже, м. Канів вабить до себе туристів не тільки завдяки чудовим краєвидам долини Дніпра, яка з правого берега розмежована найглибшими, найбільшими в Європі ярами. Щороку сюди приїжджають понад 100 тисяч туристів з України та з різних куточків світу, оскільки їх цікавить Шевченківський заповідник насамперед як культурна та духовна скарбниця українського народу.

Національний заповідник Звенигородського району (села Моринці та Будище) – це великий історичний парк, який набув статусу національного у 1990-х роках. Ще задовго до незалежності України у цих краях було відкрито меморіальний музей видатного поета, який став улюбленим місцем туристів та шанувальників таланту. Найчастіше відвідують:

- літературно-меморіальний музей у селі Шевченкове;
- меморіал у Моринцях
- музей історії селища Ольшани.

Загалом, на цій території знаходиться понад сорок об'єктів та пам'яток культурної спадщини України, які мають наукову, історичну та культурну цінність.

Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» (м. Чигирин, села Суботів, Стецівка, Медведівка, урочище Холодний Яр). Історико-культурний потенціал заповідника є унікальним. Тут зберігаються пам'ятки різних часів, але більшість їх пов'язана з історією козацтва та становленням державності українського народу. На території заповідника розташовано: 35 пам'яток археології, історії, архітектури, етнографії, мистецтва, природи, що входять до складу заповідника. Серед них:

- Замкова гора Б. Хмельницького;
- Дуб Максима Залізняка;
- Сухі колодки;
- Три колодязі;
- Криниця Залізняка.

Музеї заповідника		
Музей Хмельницького; археології.	Богдана музей	Чигирин
Історичний музей		Суботів
Краєзнавчий		Медведівка
Етнографічний		Стецівка

Таблиця.2.3. Таблиця заповідників Черкащини

У заповіднику є наукова бібліотека, в якій сьогодні налічується вже близько 4,5 тисячі одиниць, та науковий архів. Роботу наукових відділів заповідника забезпечують фінансово-економічний відділ та великий господарський відділ, який має сучасну матеріально-технічну базу, необхідний парк автотранспорту та технічне обладнання.

Заповідник Трипільської культури (Уманський, Тальянівський, Звенигородський райони). На цій території археологи виявили так звані поселення-гіганти, площа яких займає 2045 гектарів. Тут було знайдено одинадцять населених пунктів. Наприклад, між селом Легедзине та Тальянки знаходиться відоме городище трипільського народу. Воно розташоване на 450 гектарах землі та у 3 столітті до нашої ери тут проживало п'ятнадцять тисяч людей. Приблизно три тисячі будов було розміщено по колу, яке зменшувалося до центру. Трипільське поселення було захищене високими рукотворними валами, які забезпечували йому захист від ворожих племен.

Часткову реконструкцію такого трипільського поселення можна побачити поблизу села Легедзине в історико-культурному заповіднику. Тут створено музей, присвячений трипільським мегаполісам. Окрім частково

відтвореного інтер'єру трипільських будов, ми можемо побачити музейні експонати, яким понад 5 тисяч років. Це побутові вироби з глини – глечики, чаші, миски, казанки. Тут також представлені знаряддя праці, виготовлені з кісток та кремнію. Крім того, археологами були виявлені маленькі глиняні статуетки тварин та людей, які, можливо, були елементами внутрішнього декору трипільського житла.

У селі є дитяча кіностудія «Мальва». На ній знято понад 30 художніх та документальних фільмів, все без підтримки держави. Фільм «Вирій» був першою роботою студії і 1995 року здобув «Гран-прі» Всеукраїнського кінофестивалю. Інші фільми студії нагороджені двома десятками дипломів кінофестивалів у різних країнах світу. До сьогодні у цьому дивовижному місці школярі вивчають історію України, знімаючи про давні події кіно. У маленькому селі на ентузіазмі виробляють повнометражні художні фільми високого рівня. Тут організують популярні українські фестивалі: Толока у Легедзиному, Івана Купала у Легедзиному. А музей у заповіднику став справжнім центром культури в Україні. Окрім наукової роботи у галузі археології, тут відроджують народні традиції. Також відбуваються різні майстер-класи, наприклад, виготовлення маски до свята Маланки. У Музеї Трипільської культури діє Школа давніх танців. Тут навчать танцювати і весільний народний танець Ойра та Горлицю.

Заповідник Трахтемирів (Канівський район) – це місце протягом багатьох тисячоліть було центром розвитку декількох цивілізацій, місце першої козацької столиці, місце, де відбулося нашарування багатьох „часових зрізів” історії та слідів багатовікової людської діяльності. Це еталон реалізації ідей про неординарність природного й історичного ландшафту. У кращі свої часи місто було першою козацькою столицею ще до Чигирина, Батурина та Глухова. Зараз тут знаходиться найбільше в Україні козацьке поховання.

Кам'янський історико-культурний заповідник. Десятки туристів з-за кордону щороку їдуть сюди, щоб побачити піаніно Петра Чайковського та скелю, відпочиваючи на якій Олександр Пушкін дописав свого „Кавказького бранця”. Тут, на правому березі річки „Тясмин”, розкинувся парк „Декабристів”, в якому можна побачити Зелений будиночок та грот, де за переказами збиралися декабристи, дуб Чайковського, а також величні та ніби живі пам'ятники Олександрові Пушкіну та Петру Чайковському.

Рис. 2.4. Пам'ятник О.Пушкіну та П. Чайковському

Корсунь-Шевченківський (селище міського типу Стеблів, та села Корсунь-Шевченківського району) заповідник захоплює неординарністю, адже спланований він шляхом використання мотивів первісного ландшафту. Безперечною окрасою заповідника є палацовий ансамбль Лопухіних-Демидових, розташований на мальовничому гранітному острові посеред річки Рось. Зараз ця садиба – один із кращих садово-паркових комплексів України у стилі романтизму.

«Стара Умань» – це Державний заповідник, створений у 2005 році та включає в себе 156 об'єктів культурної спадщини (переважно – XVIII-початку XX століть), що розташовані на площі 80 га у центральній (старій) частині міста Умань. До складу заповідника ввійшов будинок Василіанського Свято-Богородицького монастиря, що є найстарішою будівлею міста (засновано у 1765 році Францішеком Салезієм Потоцьким).

Дендрологічний парк «Софіївка» (м. Умань) – це один з найгарніших парків України і світу, який створив граф Станіслав Потоцький для своєї дружини Софії. Саме тут можна побачити грецькі античні скульптури та неймовірної краси гроти, альтанки, газони на кшталт французьких. Це місце, де гармонійно поєднані природа, міфологія та творчість людських рук.

Висновки до розділу 2

Отже, відкриваючи сутність поняття «туристичний потенціал» можна зрозуміти, що це сукупність природних та етнокультурних та соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму. На сьогоднішній день, одним із найбільш перспективних напрямків розвитку туристичної діяльності є пізнавальний туризм. Багата та різноманітна історико-культурна спадщина є основою формування системи різнопланових туристичних маршрутів з метою забезпечення всебічного ознайомлення туристів з окремими сторонами матеріальної та духовної культури територіальних громад. Черкаська область може похизуватись своїм туристичним потенціалом з поміж інших регіонів, тому що, наявні не лише історико-культурні об'єкти, які приваблюють туристів, а також і природні ресурси (комплекси, сади, зоопарки). Тому Шевченків край представлений в туристичній сфері з різних сторін. В наступному розділі буде зрозуміло краще, наскільки різнобарвною є область.

**РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЯК
НАЙВАЖЛИВІШИЙ РЕСУРС СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

2.1. Сильні і слабкі сторони туристичних ресурсів регіону

На сьогодні туристична галузь розглядається як невід’ємна складова антикризової стратегії та стабілізації економічної ситуації в кожному регіоні та в Україні загалом. Туризм істотно впливає на такі сектори економіки як транспорт, торгівля, зв’язок, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку та інші галузі, стимулює їх розвиток, сприяє зміцненню позитивного іміджу країни.

Саме тому розвиток туристично-рекреаційної сфери став одним з головних завдань Стратегії розвитку Черкаської області на період до 2020 року, та є однією із найбільш перспективних галузей економіки Черкащини. Туристичний потенціал області дозволяє розвивати на своїй території майже всі види сучасного туризму.

Сильні сторони:

1. Сприятливі природні умови та історія краю є привабливими для розвитку водного, сільського зеленого туризму, пригодницького, подієвого, гастрономічного, екстремального відпочинку, вело-туризму та туризму за інтересами (рибальства, мисливства тощо).
2. Значна кількість унікальних об’єктів історико-культурної спадщини та природно-заповідного фонду.
3. Наявність загальновідомих потенційно брендових об’єктів та культурно-історичних місць на території області.
4. Порівняно низька забрудненість території токсичними відходами.
5. Відносно доступний рівень цін в закладах громадського харчування та центрах надання туристичних послуг.
6. Наявність історичних місць, які дозволяють створювати туристичні маршрути.
7. Наявність санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, баз відпочинку тощо.
8. Можливість створення інклюзивного середовища для розвитку Інклюзивного Реабілітаційного Соціального Туризму.

9. В області діють громадські організації, робота яких спрямована на захист культурної та історичної спадщини.
10. Готовність місцевого населення до ведення туристичного бізнесу.
11. Збережені сільські традиції, культура, етнографічна спадщина.
12. Черкащина – це територія численних фестивалів та масових заходів, орієнтованих на туриста.

Слабкі сторони:

1. Незадовільний стан автомобільних доріг.
2. Використання не в повній мірі потенціалу аеро- та річкових портів.
3. Низький рівень маркетингу туристичної галузі в області.
4. Незначний досвід у залученні коштів (грантові програми, кредити) для розвитку туристичної галузі.
5. Слабка диверсифікація підприємств туристичної галузі.
7. Задовільна інноваційна активність суб'єктів надання туристичних послуг.
8. Недостатня кількість кваліфікованих кадрів у сфері надання туристичних послуг.
9. Недостатня популяризація Черкащини як туристичного центру в Україні та за кордоном.
10. Обмежена кількість пропозицій для туристів (основна увага приділяється визначним історико-архітектурним пам'яткам).
11. Незручність пересування областю (відсутність маркування туристично привабливих об'єктів дорожніх знаків, двомовних дорожніх знаків або покажчиків на іноземній мові).
12. Недостатня взаємодія суб'єктів туристичного ринку області.
13. Незадовільний стан третини пам'яток історії (палац Шувалових в м. Тальне, палацу Даховських в с. Леськове, палац Лопухіних в м. Корсунь-Шевченківському).
14. Неналежний рівень надання послуг об'єктами індустрії гостинності.

15. Недостатність якісної інформації щодо туристичної привабливості області.
16. Низький рівень розвитку туристичної інфраструктури, в тому числі і для осіб з інвалідністю та особливими потребами.
17. Недостатня кількість туристичних брендів і як наслідок дуже відомих товарів.
18. Немає електрофікації залізничного сполучення та потягів
19. Низький рівень комфорту.

Можливості:

1. Розвиток транспортного сполучення;
2. Розвиток міжнародної співпраці в економічній та культурній сферах.
3. Створення інституційних умов для розвитку територій і територіальних громад.
4. Реалізація інвестиційних проектів на умовах співфінансування із державного бюджету, за кошт ДФРР, та коштів ЄС.
5. Передача земель за межами населених пунктів у власність ОТГ, які можуть бути використані для розвитку туристичної інфраструктури.
6. Продовження реформ в Україні сприятиме покращенню бізнес-клімату.
7. Ріст популярності туризму, в тому числі зеленого, подієвого, екстремального, гастрономічного, Інклюзивного Реабілітаційного Соціального Туризму.
8. Очікуване зростання зацікавленості іноземних інвесторів до області завдяки продовженню євроінтеграційних процесів та відродженню економіки.
9. Розвиток міжнародних транспортних коридорів.

Загрози:

1. Нестабільна економічна і політична ситуація в Україні.
2. Погіршення умов фінансування і кредитування.
3. Подальше погіршення стану туристичної інфраструктури.
4. Недостатність фінансування історичних та архітектурних пам'яток.
5. Тіньовий туристичний бізнес
6. Обмежене бюджетне фінансування.
7. Втрата кадрів через безвізовий режим з країнами ЄС.

Проблемними сьогодні на Черкащині залишаються питання невідповідності рівня розвитку туристичної індустрії наявному потенціалу. При цьому необхідно розуміти, що область у цій сфері конкурує з іншими областями, в першу чергу сусідніми. І перемога у цій конкурентній боротьбі значною мірою залежить від ефективності взаємодії всіх зацікавлених сторін[2].

2.2. Музеї як основні об'єкти культурного туризму Черкащини

Щоб створити повноцінне духовне суспільство, потрібно не тільки мати велике бажання, але й володіти знаннями з історії, науки, літератури та інших сфер життя. Саме розуміння минулого, цінність культури, наукові ідеї дозволяють нам залишатися людьми і утримують нас від тваринних інстинктів. Значну частину цих знань ми отримуємо в школі, але музеї дають нам глибший розвиток і духовну їжу. Значення музеїв важко переоцінити. Вони дають нам знайомство з багатим культурним надбанням людства, дозволяють заглибитися в далеку історію та отримати безцінний досвід для майбутнього життя.

Зібрані музеями експонати дають змогу зберегти старі традиції різних народів, продемонструвати новим поколінням шлях, який пройшли наші предки, допомагають уникнути помилок, які вони робили. Мінімум, який музеї можуть зробити для людства, – це допомогти учням шкіл та університетів. Уявіть собі, яким повноцінним і цікавим може стати

історичний нарис про козацтво, якщо його автор просто відвідає музей Богдана Хмельницького.

Черкащина має розгалужену мережу музейних установ. Період становлення музейної справи на Черкащині належить до початку ХХ ст., коли у середовищі інтелігенції двох найбільших міст нашого краю Черкас і Умані зародилася ідея створення краєзнавчих музеїв. Вже тоді ці міста були помітними культурно-освітніми центрами, в яких діяли навчальні заклади. Відвідування музеїв допомагало у навчанні школярам та студентам. Зараз також, якщо нам потрібно написати таке есе з історії, то ми розуміємо, що музеї — це єдине джерело достовірної інформації. Студенти часто не знають, як написати вступ до історичної роботи, тому відвідайте музей і переконайтеся, що професор оцінить ваші зусилля та активну громадянську позицію.

У 1917 році виник Уманський, 1918 році — Черкаський краєзнавчі музеї, згодом — у Чигирині, Корсуні, Звенигородці. Краєзнавчі музеї проводили широку роботу зі збирання матеріалів і створення експозицій. Вже тоді розуміли, що не знаючи історії, буде важко уявити майбутнє, а значить, важко його побудувати. Одна з найбільших помилок, яку роблять люди, — це забути свою історію. Неможливо жити сьогоденням, не знаючи минулого. Завдяки подіям, які відбулися роки і століття тому, ми можемо жити у світі, в якому ми живемо. Пам'ять про минуле є ключовою метою створення більшості музеїв.

Сьогодні на Черкащині діє 61 музейний заклад, 8 історико-культурних заповідників (у тому числі 3 мають статус національних), 1 дендрологічний парк, значна кількість громадських музеїв і музейних кімнат.

У Звенигородському районі, що пов'язаний з життям і творчістю Тараса Шевченка, у 1992 році засновано **Національний історико-культурний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка»**. У заповіднику діє музей

Кобзаря, відновлена хата його батьків. Тут навіть меблі поставлені таким чином, що відображають автентичне використання будинку. Цей будинки-музеї відповідає різноманітним стандартам, зокрема Міжнародної Ради Музеїв. Музей не просто містить колекцію слідів пам'яті людей, які колись там жили, він складається з речей та предметів мешканців – цей підхід стосується автентичності.

Про життя і діяльність видатного політичного і військового діяча, гетьмана України Богдана Хмельницького, історію козацтва та етапи становлення української державності розповідають матеріали **Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»**. До 400-річчя від дня народження Б. Хмельницького у Чигирині було відкрито музей, присвячений життю та діяльності видатного гетьмана, а в Суботові йому встановлено пам'ятник (скульптор Е. Кунцевич, архітектор С. Кілесо).

До **Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника** входить комплекс пам'яток історії, культури та природи. Ці пам'ятки пов'язані з формуванням української державності, історією козацтва, життям і творчістю Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, І. Сошенка, К. Стеценка, В. Авраменка, битвою під Корсунем 1648 року і Корсунь-Шевченківською операцією 1944 року. Окрасою заповідника є архітектурно-парковий ансамбль, створений на островах річки Рось в кінці XVIII ст. відомими зодчими Х. Мюнцем та Я. Ліндсеєм.

Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів» об'єднує пам'ятки, пов'язані з історією українського козацтва. Тут також є музеї: літературно-меморіальний музей О.С. Пушкіна та історичний музей П.І. Чайковського.

Історико-культурний заповідник **«Трипільська культура»** присвяченій одній археологічній культурі. У селі Легедзине діє музей археологічних культур.

У Млієві Городищенського району діє **будинок-музей українського вченого — помолога і плодовода Л. Симиренка**, у Стеблеві Корсунь-Шевченківського району — **будинок-музей українського письменника І. Нечуй-Левицького**, у Кліщинцях Чорнобаївського району — **музей українського письменника М. Старицького**, у Красенівці цього ж району — **музей видатного спортсмена і артиста І. Піддубного**, у Драбові — **музей художника І. Падалки**.

Увагу шанувальників історії і культури привертають унікальні музеї краю. Серед них — «Козацькі землі України» у Вереміївці Чорнобаївського району, музей гармошки у Жашкові.

Музейним центром по праву вважаються Черкаси. Гостей міста і краю запрошує **Черкаський обласний краєзнавчий музей**, який бере свої витоки із далекого 1918 року, коли ентузіасти краєзнавчої справи повітового міста Черкаси, очолювані невтомним дослідником місцевої історії Дмитром Панасовичем Бочковим, на основі зібраних ними матеріалів у травні відкрили музей, який спочатку називався «Черкаський історико-педагогічний ім. Т. Г. Шевченка музей, заснований в 1918 році Черкаським товариством «Просвіта». м. Черкаси на Київщині». Пізніше він мав назву «Науковий історико-педагогічний музей Черкащини».

Упродовж 1918–1922 рр. музей функціонував як повітовий краєзнавчий, а з 1923 р. він став музеєм Черкаської, а потім Шевченківської округи. Після ліквідації округ він називався Черкаським міжрайонним краєзнавчим музеєм. У період нацистської окупації музей було розграбовано — викрадено близько 4 тис. експонатів.

У зв'язку з утворенням у 1954 р. Черкаської області музей набув статусу обласного краєзнавчого. Роль музею у розвитку історичного краєзнавства зросла після введення в дію у травні 1985 року нового приміщення. Нова експозиція музею розмістилася в 30 залах загальною площею 2800 квадратних метрів. Фондові колекції перевищують 100 тис.

одиниць. У 1993 році музей удостоєний звання лауреата премії імені Дмитра Яворницького.

Музей «Кобзаря» Т. Г. Шевченка відкрито 19 травня 1989 року, під час проведення Міжнародного Шевченківського свята «В сім'ї вольній, новій». Він розміщений у будинку на розі сучасних вулиць Хрещатик і Дмитра Вишневецького (Байди). У трьох його залах виставлено понад 1 тис. оригінальних експонатів, у тому числі близько 400 «Кобзарів», виданих у різні роки різними мовами. У музеї представлені колекції творів поета як прижиттєвих видань, так і більш пізніх — аж до наших днів. Складова частина експозиції — меморіальна кімната Т. Г. Шевченка у будинку Цибульських, де він жив під час свого перебування в Черкасах у 1859 році.

Від 2008 року до дня народження Тараса Шевченка у музеї «Кобзаря» місцеві митці влаштовують виставку «Черкаські художники у вінок шани Кобзареві».

Черкаський художній музей відкритий 9 березня 1992 року, в день 178-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. Колекція музею формується з творів мистецтва провідних художників України, народних майстрів, творів із колишніх приватних колекцій графа Бобринського, князів Лопухіних, Білокопитових, що були передані у 1918 році тодішньому історико-педагогічному музею ім. Т. Г. Шевченка у Черкасах. Експозиція музею складається з двох відділів — образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва.

В експозиції широко представлені твори художників Черкаського краю — народних художників України Д. Нарбута, І. Бондаря, І. Фізера, відомих художників В. Клименка, П. Козіна, В. Никанорова, В. Афоніна, подружжя О. В. та М. М. Теліженків, інших митців Черкащини.

Декоративно-прикладне мистецтво Черкащини представлене розписами майстра народної творчості України М. Мухи з Михайлівки Кам'янського району, Ірини та Софії Гуменюк, Т. Гордової, В. Кузьменко,

авторськими роботами художників-керамістів І. Сухого, Ф. Гордового, М. Чуруканова, М. Титаренка.

Літературно-меморіальний музей Василя Симоненка відкрито 5 січня 1998 р. в приміщенні редакції обласної газети «Черкаський край». Експозицію розгорнуто в кімнаті, де він працював у 1957–1960 рр.. У ній представлені меблі, друкарська машинка, настільна лампа, листи, фотографії та інші речі, якими користувався В. Симоненко.

Із 2017 року в Черкасах діє міський музей археології Середньої Наддніпрянщини. Фондова колекція нараховує понад 30 тисяч знахідок, із яких понад 10 тисяч належать пам'яткам ямної культури з поселення Десятини та інших поселень і стоянок цієї культури та курганів Черкащини.

Сформувався музейний комплекс у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького. Майже 100-річна історія першого на Черкащині закладу вищої освіти висвітлюється в експозиції музею університету.

Відвідувачі мають можливість ознайомитися з оригінальними експонатами — документами, фотографіями, грамотами, дипломами, заліковими книжками, посвідченнями, нагородами, кубками, книгами та особистими речами викладачів університету різних поколінь. Усього в експозиції та фонді музею — понад 1000 одиниць зберігання.

Окрім музею університету, унікальністю експозиції виділяється **Музей українського рушника**. Відвідувачі мають можливість ознайомитися з оригінальними експонатами — документами, фотографіями, грамотами, дипломами, заліковими книжками, посвідченнями, нагородами, кубками, книгами та особистими речами викладачів університету різних поколінь. Усього в експозиції та фонді музею — понад 1000 одиниць зберігання. [3]

2.3. Найважливіші напрямки стратегічного розвитку туристичного потенціалу в Черкаській області

Черкащина – це край, де зароджувалася Україна, як держава. Саме тут близько 6 тис. років тому набула поширення всесвітньо відома трипільська культура - одне з найбільш яскравих явищ стародавньої історії Європи. Черкащина вважається екологічно чистим регіоном, територія найширшого розливу річки Дніпро, 100 кілометрів піщаних пляжів, найбільша кількість природних та історико-культурних заповідників, де можна із задоволенням відпочити та ознайомитися з місцевими традиціями.

Сучасний стан та проблеми розвитку туристичної галузі в Черкаській області досліджували такі вчені як М. Борушак, Ю. Волков, І. Зорін, В. Квартальнов, В. Кифяк, Л. Лук'янова, О. Любіцева, М. Мальська, Г. Михайліченко, С. Ніконоров, В. Обозний, Є. Панкова, Н. Савіна, В. Смолій, В. Федорченко, В. Цибух та інші.

Проте, незважаючи на широкий спектр результатів досліджень вказаних авторів, слід визнати, що розкриття сучасного стану та проблем розвитку туристичної індустрії на регіональному рівні, туристичного розвитку Черкаської області, яка володіє унікальним туристичним потенціалом, є недостатнім. Залишаються невирішеними чимало питань, що постають з огляду на сучасний стан економіки країни та негативний соціально-політичний стан в Україні.

У 2011 р. уряд розпочав реалізацію «Програми розвитку інвестицій та інновацій в Україні», тому активізацію інвестицій визначено на всіх рівнях, які актуальні для економіки України, у тому числі на Черкащині. Однак сьогодні ситуація в туристичній галузі промисловості, майже неконкурентоспроможна на світовому ринку, оскільки:

- застаріла матеріально-технічна база;

- відсутність сучасних зручностей для туристів;
- недостатній розвиток транспорту і спілкування;
- недостатньо розвинені заклади харчової та розважальної промисловості;
- відсутність кваліфікованих спеціалістів з організації та розвитку внутрішнього та в'їзного туризму;
- орієнтація туристичних компаній на закордонні подорожі;
- відсутність активно діючого туристично-інформаційного центру;
- екологічні проблеми

Для розвитку інфраструктури туризму в Черкаській області, здатної забезпечити стійкий приплив туристів з урахуванням специфіки національного туристичного продукту, необхідно:

- розвивати транспортно-дорожню інфраструктуру для загального користування та задоволення туристських потреб;
- розвивати супутні інфраструктури: водо-, електропостачання, каналізації та системи видалення твердих відходів, телекомунікацій у наявних та потенційних туристських зонах;
- створювати туристичні комплекси, етнографічні музеї та зони відпочинку;
- реставрувати історико-культурні та етнографічні пам'ятки;
- розробляти проекти та будувати туристичні об'єкти, у тому числі середніх та малих засобів розміщення, з урахуванням цілорічного забезпечення;

Висновки до розділу 2

Можна констатувати, що Черкаська область має об'єктивні умови для розвитку туризму - природно-кліматичний та історико-культурний потенціал, здатний привабити значну кількість туристів. В області зареєстровано 207 туристичних фірм, із них 19 туроператорів. Функціонує 76 готелів та 758 закладів ресторанного господарства, 3 туристично-інформаційні центри .

Отже, Черкаська область володіє значним туристичним потенціалом, який має можливість розвивати туристичну індустрію як невід'ємну частину економічного зростання регіону. Головною метою регіонального туризму має бути збільшення кількості туристів у регіоні, покращення послуг з обслуговування туризму за відповідною ціною, покращення автошляхів у регіоні та створення надійної бази фахівців для обслуговування туристів. [4]

**РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ І ВИКОРИСТАННЯ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРКАЩИНИ**

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ І ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРКАЩИНИ

3.1. Пропозиції щодо розробки комплексної програми збереження і використання історико-культурної спадщини регіону

Усвідомлення культурної спадщини робить нас багатшими духовно, а також спонукає серце до пошуку істини. Дуже важливо відчувати зв'язок із попередніми поколіннями. Завдяки культурі та історичній спадщині багатьом народам вдалося зберегти власну самобутність. Руйнівна сила воєн змітала села та міста, але при цьому традиції продовжували жити та допомагали людям адаптуватися до нової реальності. З історичними пам'ятками пов'язані багатотисячолітні події, вони зберігають у собі факти про життя та настрої тогочасних людей. Багато творів мистецтва, думок та досягнень актуальні досі, що просто вражає. Повага до свого коріння є справжнім проявом патріотизму. Існує британське дослідження, згідно з яким 93% опитаних визнали збереження локальної культури необхідним та дуже важливим для країни [5]. Цікаві їхні резони. Наприклад, вони вважають, що їхня спадщина підтримує самооцінку і дає привід пишатися країною, робить пейзажі цікавішими та різноманітнішими, збільшує кількість варіантів дозвілля, а ще добре впливає на економіку, адже приваблює туристів та створює нові робочі місця. В основному емоційні та економічні фактори були найпопулярнішими в аргументах респондентів. А ще захист власної історико-культурної спадщини робить людей емпатійнішими та чутливими до інших. Згадайте, як сумував увесь світ, коли горів Нотар-Дам де Парі. Наша спадщина і любов до нього пробуджують почуття поваги до спадщини інших — ми можемо усвідомити цю цінність і, як у випадку з Собором Паризької Богоматері, цей біль, бо нам є з чим його порівняти. Це робить нас більш людяними.

Проблему правової охорони історико-культурної спадщини Черкащини можна описати переліком таких фактів:

- 1) Військова агресія РФ загрожує матеріальній культурній спадщині.
- 2) У деяких районах комерційні підприємства демонтують старі будівлі за фактом аварійності.
- 3) Подекуди справжні історичні пам'ятки замінюють на копії.
- 4) Відсутність комерційної вигоди гальмує реставрацію історичних пам'яток;

В Україні діяльність держави у сфері збереження та охорони культурної спадщини регулюється Законом України «Про охорону культурної спадщини» [6]. Рекомендації щодо збереження та охорони об'єктів історико-культурної спадщини здебільшого мають заборонний і обмежувальний характер. Зауважимо, що в країнах заходу законодавча база створювалась поступово. Тенденції, які виникли під час формування руху на захист пам'яток поширювались, закріплювались, а потім набували силу закону.

Охорона культурної спадщини здійснюється не тільки Міністерством культури і туризму в Україні, а й Державним комітетом України з будівництва та архітектури. Його основні завдання – збереження традиційного характеру середовища, історичних ареалів, пам'яток архітектури і містобудування. Щоб забезпечити виконання даного завдання, на комітет покладають такі функції:

- затвердження норм та правил щодо розробки і схвалення проектною документації на виконання робіт з консервації, реабілітації та реставрації пам'яток архітектури;
- проведення науково-технічної та цінової політики у сфері архітектури;
- будівництво і реставрацію пам'яток [7];

У мирний час незадовільний стан деяких пам'яток культури свідчив про те, що існуюча система органів державної влади не забезпечувала

належного управління у сфері охорони, захисту та збереженні історико-культурної спадщини. Однак сьогодні історичні будівлі та місця пошкоджуються та руйнуються під час військового конфлікту через побічний (або випадковий) вплив, а історичні артефакти розкрадаються. Протягом сотень, якщо не тисяч років, армія РФ дозволяє своїм військовим грабувати та влаштовувати заворушення після перемоги в битві. Солдати мало про що думають крім повернення додому багатшим.

Існує багато культурних та академічних причин для того, щоб намагатися захистити спадщину під час збройного конфлікту, більшість із них не мають відношення до тих, хто воює. Нам потрібно усвідомити, що захист культурних цінностей буде ефективним лише в тому випадку, якщо військові та політичні керівники сприйматимуть це серйозно. У розробці комплексної програми збереження і використання історико-культурної спадщини регіону обов'язково потрібно враховувати її вплив на:

- 1) Міжнародний імідж.
- 2) Розвиток науки.
- 3) Освіту.
- 4) Культуру.
- 5) Почуття патріотизму.
- 6) Морально-естетичне виховання.

Зауважимо, що зберігати потрібно не тільки матеріальну, а й духовну культуру, яка включає в себе мову, віру, цінності, звичаї, ритуали, фольклор. На культурну політику повинні впливати науковці та громадські організації, і їхня думка повинна мати не просто дорадчий, а вирішальний голос у питання збереження культурної спадщини. Окрім того, ці незалежні науковці та громадські організації повинні мати визнання місцевої громади, для якої збереження культурної спадщини є пріоритетом.

Діяльність у сфері збереження культурної спадщини повинна:

- ґрунтуватися на якісній комунікації між представниками різних професій;

- розвивати та популяризувати знання про особливості спадщини конкретного історичного міста, розробити програму збереження історичного ландшафту та правил регулювання забудови;

- консультувати мешканців щодо методів та способів збереження спадщини.

Окремої уваги заслуговує фінансування з бюджету, а також створення відповідних умови (у тому числі правових) для залучення інвестицій до справи охорони пам'яток.

Сьогодні, багато мешканців відірвані від активного життя міста. Збереження культурної спадщини не має соціальної опори, що ставить під загрозу реалізацію програм збереження культурної спадщини. Тому, необхідно відновлювати зв'язки між владою та мешканцями, між різними віковими та соціальними групами. Місцеві органи влади повинні переконати місцеву громаду, що культурна спадщина міста має велике значення для його розвитку. В містах слід впроваджувати такі проекти які спільно організовують місцеві мешканці. Для того щоб змінити незадовільний стан розвитку культури у малих містах та містечках, необхідно відродити сферу економічної діяльності, розвивати напрямок надання послуг для місцевих жителів та гостей. Актуалізація історичних сфер діяльності в деякій мірі вирішить проблему створення нових робочих міст. Важливим чинником культурного розвитку повинні бути освітні програми, що залучають до цієї сфери діяльності небайдужих та ініціативних людей, заохотять їх до проведення фестивалів, волонтерських таборів, семінарів, конференцій, освітніх туристичних заходів, днів міста, відзначення важливих історичних дат, пов'язаних з історією міста та області.

3.2. Використання об'єктів історико-культурної спадщини в нових екскурсійних програмах по Черкаській області

Значний інтерес до ціннісних орієнтацій суспільства, його відмінностей, особливостей, екзотики та ідентичності посилює акцент на те, чим культура одного народу відрізняється від іншого, а також дає привід відвідати різні регіони своєї країни. Доступ до об'єктів історико-культурної спадщини Черкаської області в нових екскурсійних програмах – це спосіб зберегти те, що сьогодні може бути повністю втрачено. Окрім того Черкаська область – це осередок пам'яток, які відображають не тільки історію свого краю, а ще мають важливе значення під час вивчення історії Європи та світу. На державному обліку цієї області перебувають 9078 пам'яток: з них 7169 археології, 1552 історії; 184 архітектури, 173 монументального мистецтва.

Враховуючи величезний туристичний потенціал об'єктів історико-культурної спадщини Черкаської області ми склали карту туристичного маршруту:

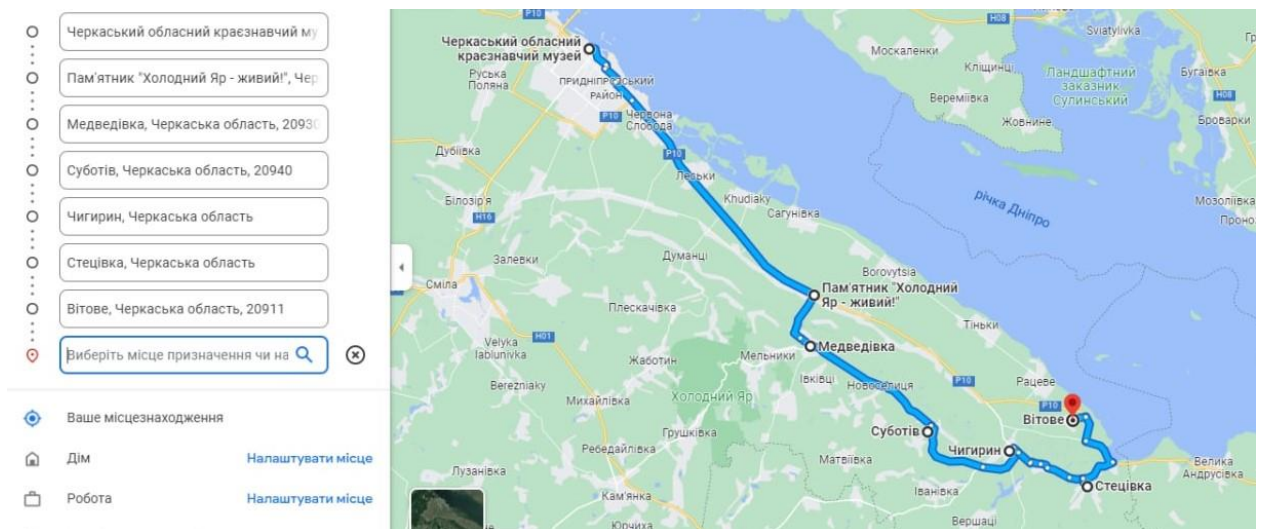

Рис 3.2.1 Туристичний маршрут

При розробці цього маршруту ми врахували можливість зупинки автобуса і виходу групи біля початку маршруту, а також кількість і місце зебр, наявність світлофорів. Мало хто із замовників екскурсії може знати маршрут по місту або ж селу, тому ми обрали найзручніший шлях проходження екскурсійної групи. Він пов'язаний із процесом показу об'єктів

і сприяє розкриттю теми. Також ми врахували фактори ризику під час екскурсійного обслуговування:

Рис. 3.2.2 Ризики екскурсійного обслуговування

Час на переїзд від однієї зупинки до іншої не перевищує 20 хв. Також ми врахували заклади харчування по дорозі, наприклад «Рандеву» в Чигирині.

Цікава Черкащина			
№	Місце	Час проведення	Тривалість
1	Черкаський обласний краєзнавчий музей	10:30-11:20	50 хв
2	Пам'ятник «Холодний Яр живий»	11:40-12:00	20 хв
3	Село Медведівка	12:20-13:10	50 хв
4	Суботів	13:30-14:30	1 год.
5	Обід		
6	Чигирин	15:30-16:30	1 год.
7	Стецівка	17:00-17:30	1 год.
8	Вітове	17:50-18:50	1 год.

Таблиця 3.1 «Хронометраж екскурсії»

Вартість екскурсії можна обрахувати за формулою:

$$Ц=C+П+К+Т-З$$

С - вартість основних послуг за умовами тура;

П - податки та інші види обов'язкових сплат;

Т - прибуток туроператора

З - знижки, що надаються туроператором туристу з окремих видів послуг тур-пакета;

К (+/-) - комісійна винагорода тур-агенту, де (+) є націнкою до ціни тур-пакета, визначеною туроператором, а (-) означає знижку, що надається туроператором тур-агенту;

Послуга	На одну особу	На групу 15 чоловік
Оренда автобусу	400 грн	6000 грн
Харчування	150 грн	2250 грн
Вхід до музеїв	350 грн	5250 грн
Собівартість послуг	900 грн	13500 грн

Таблиця 3.2 «Собівартість послуг»

Комісійна винагорода тур-агента = $13500/100*8= 1080$ (грн)

Прибуток туроператора = $13500/100*17=2295$ (грн)

Податки = $13500/100*20=2700$

Загальна вартість туру: $13500+1080+2295+2700 = 19575$ (грн)

Маршрут починається із обласного краєзнавчого музею Черкащини.

Рис 3.2.3 Хол в музеї

Переваги музейної екскурсії перед іншими її формами полягають у тому, що об'єктами сприйняття є оригінали, а діапазон їх дуже широкий – від пам'яток природи до витвору мистецтва. Вони мають велику пізнавальну здатність, будучи відображенням процесів розвитку природи та цивілізації, певної епохи, долі автора чи всього народу. Таким чином, зростають аналітична та пошукова функції екскурсійної діяльності. Екскурсійна практика показує, що навіть невелика кількість інформації стає багатшою завдяки науковому характеру розповіді, яка організовує увагу слухачів і допомагає зробити її узагальнення та висновки, а також поглиблено оцінити художні об'єкти. Науковий світогляд — це фактично погляд на світ, де світ певним чином інтерпретується. Між сучасним мистецтвом і наукою існує тісний зв'язок, і, як не дивно, саме серед новаторів мистецтва ми найчастіше виявляємо відповідність їхніх мистецьких тенденцій науковим заходам сучасності. Сьогодні нам потрібна така форма передачі наукового знання, яка зробить наукову істину доступною, зрозумілою та зрозумілою, не деформуючи її. І тут на допомогу можуть прийти екскурсоводи, які набувають особливої сили уяви і вміють включити наукову модель і наукове уявлення в коло образних асоціацій і в символічну тканину предмета мистецтва.

Рис. 3.2.4 Експозиція Черкаської моди та фото-справи

Ми наголошуємо, що образне враження від екскурсії в таких музеях формується на певному рівні інформації. Недостача інформації не дозволить гарного розуміння об'єктів, тоді як перевантаження може зруйнувати враження. Задля збільшення туристичної привабливості музеїв ми повинні поєднувати наукову та творчу складову екскурсій.

Окремої уваги заслуговує експозиція «Етнографія краю». У ній важливо не лише те, що кожен твір мистецтва наповнений «суцільним змістом», а й те, що «суцільна художня робота» повинна мати певну міру «легкості», щоб максимально впливати аудиторія. Говорячи про місію екскурсовода при демонстрації та розповіді про художніх об'єкти, зазначимо, що він повинен «водити глядачів у естетичний досвід та надавати їм глибокий аналіз відомого твору мистецтва. Показником влучності цього поєднання, органічно пов'язаного з особистістю екскурсовода, є успіх аудиторії. Рух думки екскурсовода включає несподівані асоціації, сміливі порівняння та вміння зрозуміти внутрішні суперечності, властиві інформаційному матеріалу про об'єкти. Дивовижне поєднання, здавалося б, несумісних рис містить не менше естетичних переваг, ніж будь-який твір мистецтва, скульптури чи архітектури. Тоді контакт між екскурсоводом та

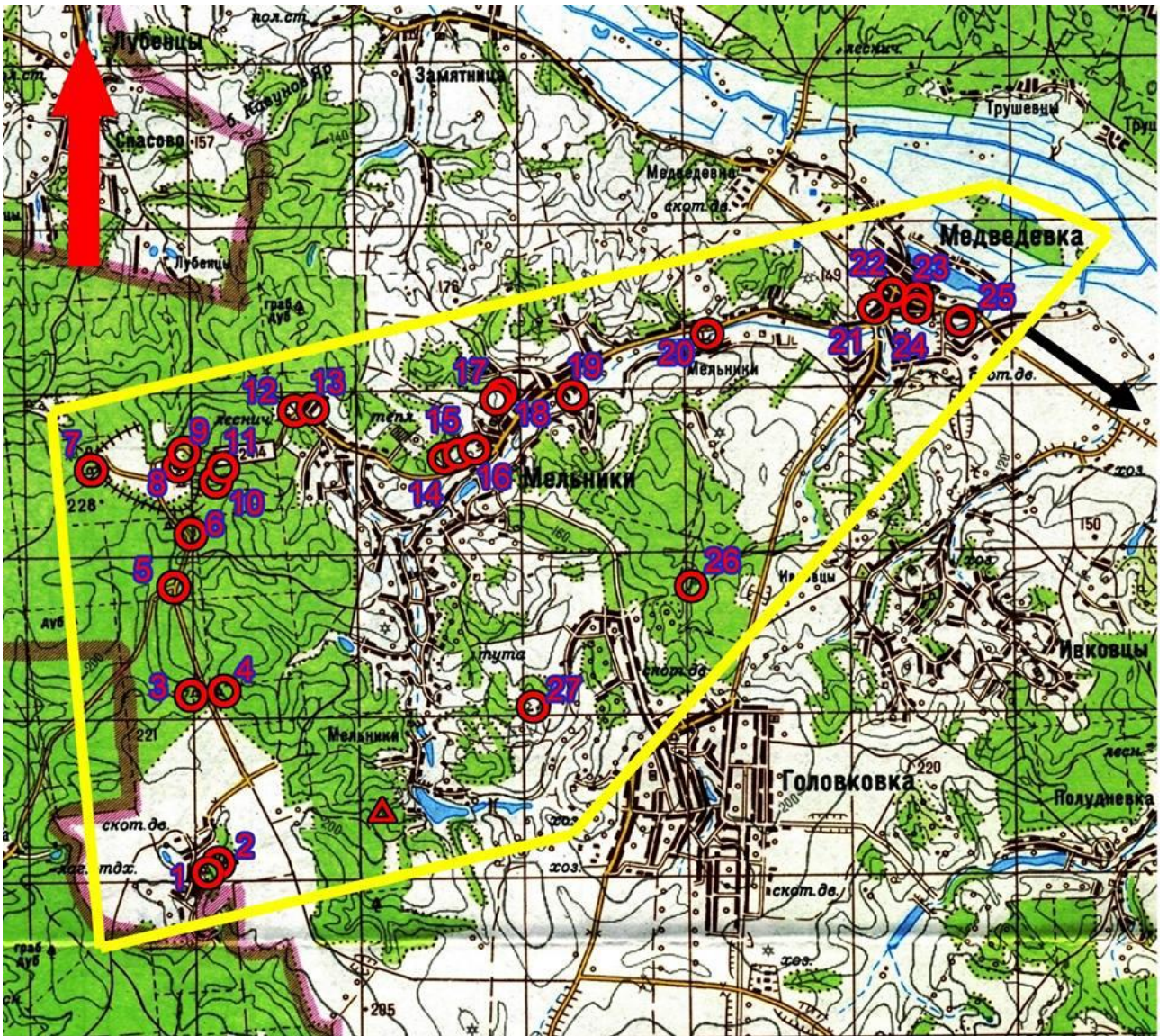

Рис 3.2.6 Загальна карта-путівник – Холодний Яр

Село Медведівка потребує підвищення туристичної привабливості, яку ми пов'язуємо з поданням наукової інформації в екскурсіях. Це ніби фокус, де збираються такі ключові питання та категорії для екскурсії та мистецтвознавства, як об'єктивне та суб'єктивне, емоційне й інтелектуальне, реальність та уява. Таким чином, методи актуалізації наукового матеріалу та їх ключові складові є необхідними умовами не лише вивчення історії пам'яток культури та мистецтва, художніх творів, а механізмом взаємодії з естетичним, соціально-культурним та світоглядним контекстом. Інтеграція науки і мистецтва спровокована стійкою живою необхідністю створення єдиної і цілісної наукової картини світу, відповідної сучасному рівню накопичених знань. Пам'ятник Максиму Залізняку в Медведівці:

Рис. 3.2.7 Пам'ятник М. Залізняка

Рис. 3.2.8 Пам'ятник «Героям Холодного Яру».

На Черкащині у Суботові знаходиться сакральна споруда усієї України – церква святого Іллі. Пам'ятка архітектури не лише захоплює своєю красою, оздобленням та незвичною архітектурою, а й розчулює та дивуює давньою історією. Ця церква – усипальниця роду Хмельницьких, зведена у стилі раннього бароко, оборонного типу. У 1657 році у внутрішньому склепі

праворуч від вітваря поховали Богдана Хмельницького. У 1954 році в церкві встановлено надгробну плиту на честь гетьмана.

Рис.3.2.9 «Суботівська церква»

Основна мета екскурсії до церкви спрямована на розвиток людської духовності, духовного зцілення та культури, де людина отримує досвід співпраці або причетності до місця, де вона проживає, свого народу, культури, релігії. Такий елемент туризму здатний відігравати значну роль у загальних цілях суспільства та сприяти встановленню довірчих стосунків між людьми всіх культур і релігій. Архітектуру церковних споруд, мистецтво, культурні реліквії і поведінку, яку можна запам'ятати, ми називатимемо ресурсами релігійного туризму. Загальні туристичні ресурси поступово споживатимуться в залежності від часу та ступеня використання. Зауважимо, що через унікальність місцевих релігійних вірувань і культури, такі ресурси визнаються громадськістю і залучають більше віруючих до туризму. Такий процес додає своєрідну загадковість культури, робить місцеві релігійні вірування та звичаї ціннішими і трепетно зберігається громадськістю. Можна

помітити, що релігійні культурні туристичні ресурси є стійкими та мають значний потенціал для покращення поточної ситуації розвитку Суботова.

Нагадаємо, що у 1648 році Суботів став замською резиденцією правителя Козацької держави, в якій Б. Хмельницький підписав більше 300 універсалів. Тут знаходився палацовий комплекс гетьмана. Сьогодні всі історичні споруди та пам'ятки, так званого Замчища, об'єднані в краєзнавчий музей. Крім матеріальних рекреаційних ресурсів і міфів, туристична індустрія може інтенсивніше використовувати події, які приваблюють відвідувачів до місця призначення. Прикладом таких заходів є конкурс Народної пісні. Таким чином, ресурси релігійного туризму стають фактором розвитку дестинації. Сукупність матеріальних рекреаційних ресурсів, подій, нематеріальних (міфологічних) властивостей об'єктів є привабливими для відвідування, а отже, фактором доходу для організацій, що обслуговують відвідувачів.

Від краєзнавчого музею в Суботові можна одразу виїхати до Чигирина.

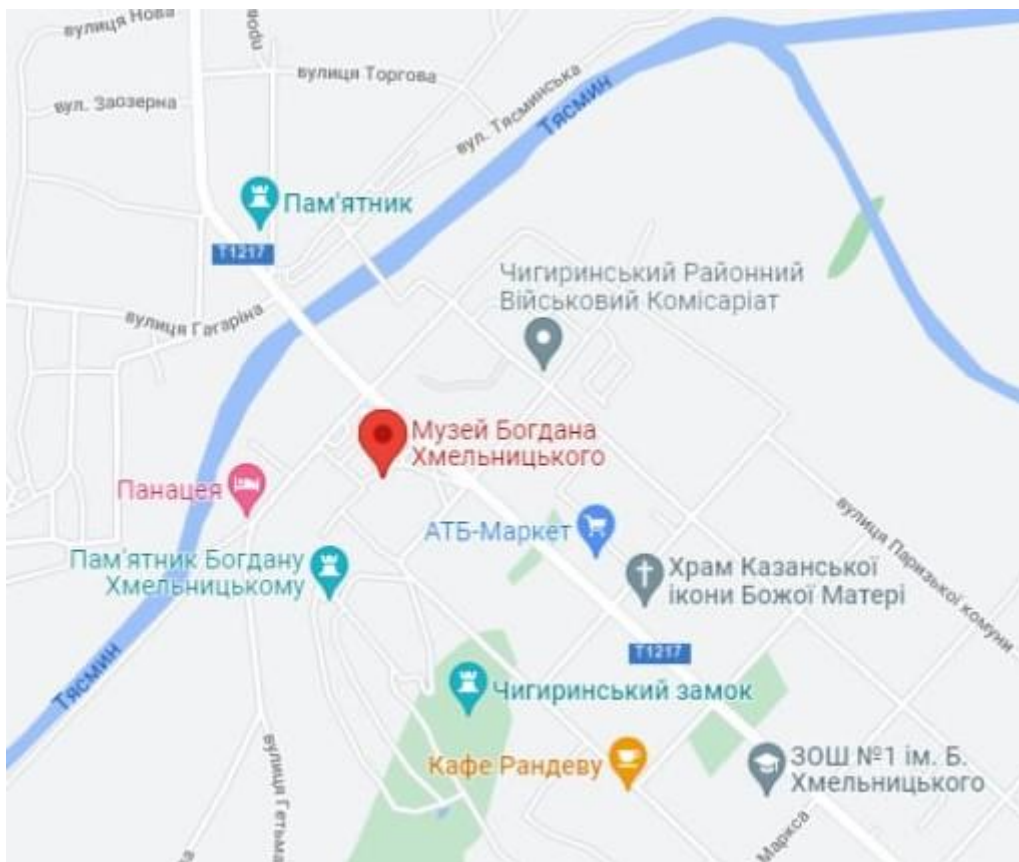

Рис. 3.2.10 «Туристична карта – музей Б. Хмельницького»

Назва міста походить від слова «чагарник», тобто місто Чигирин, покрите чагарниками. Існує версія, що назва походить від татарського імені Чигир. У 1589 О. Вишневецький побудував на місці існуючого городища замок і заснував Чигирин. Місто згадується як козацький зимівник із невеликою фортецею. Прославився Чигирин у період з 1648 по 1660 роки, коли він був столицею гетьманської держави та був резиденцією Богдана Хмельницького. 1917 року тут відбувся з'їзд «вільного козацтва», на якому гетьманом був обраний П. Скоропадський.

Богданова гора знаходиться в центрі міста, з неї відкривається чудовий краєвид на околиці. Саме на цій горі Северин Наливайко розгромив татаро-турецьку орду. На горі Богдан Хмельницький переміг військо польського короля. Існує легенда, що сама природа допомагала козакам у боротьбі. Коли гору взяли в осаду, у населення закінчилася вода, почали гинути тварини і люди і тут чудово з гори, між скель, почав пробиватися струмочок, саме цей запас води врятував козаків від смерті. Струмок дзвенить і сьогодні. На вершині гори стоїть величний пам'ятник Богданові Хмельницькому.

Рис. 3.2.11 – Пам'ятник Б. Хмельницькому

Рис. 3.2.12. «Елемент підніжжя пам'ятника Богдану Хмельницькому».

На честь знаменитого державного діяча було відкрито Музей Богдана Хмельницького у 1995 році. Експозиції музею присвячені державній внутрішньо та зовні політичній діяльності відомого українського гетьмана. Також у музеї представлені експозиції присвячені подіям національно-визвольної боротьби. Також тут представлена історія міста. Унікальними є представлені в музеї зброя, предмети побуту, предмети мистецтва, що дозволяє досліджувати в деталях історію козацтва. Перевагою музею є серія картин українського художника Данила Нарбути «Гетьмані України». Експонати брали участь у міжнародних виставках.

Стецівка має природний феномен – на пагорбах постійно рухаються повітряні потоки. Споконвіку селяни ставили на пагорбах вітряні млини, кількість яких дійшло до 25. Після революції власників усіх млинів було розстріляно або заслано до Сибіру. Поступово знищували і самі вітряні

млини. Черкаські архітектори планують відновити 14 вітряків і поставити їх Стецівці. Поки що разом із туристичною групою ми маємо змогу побачити тільки 3 вітряки, які збереглися від сивої давнини до теперішніх днів.

Рис. 3.2.13 «Вітряки на горі»

Найцікавішим місцем села є «Козацький Хутір». Туди веде єдина дорога стерпної якості.

Рис. 3.2.14 «Вхід на Козацький хутір».

Музей млинової справи – частина етно-географічного-туристичного комплексу «Козацький хутір». Тут же є дерев'яна Троїцька церква XVIII ст., будинок старости, шинок, стайня.

Рис. 3.2.15 – Троїцька церква

Зазвичай автобусний тур має один величезний недолік: ви їдете у гігантському коконі, відокремленому від країни чи міста, яке ви намагаєтесь пізнати. Коли ж ви замовляєте велосипедний тур або елемент цього туру, ви можете кататися по району (або по місту) на двох колесах. Замість того, щоб бути відокремленим від міської суєти або затиснутим у власний комфортний кокон із кондиціонером, ви стаєте міською суєтою. Саме тому ми розглядаємо вело-екскурсії як один із шляхів розвитку екскурсійного туризму. Окрім того, ми помітили ще кілька інших функцій, які роблять велосипедні тури найкращим варіантом, особливо в порівнянні з автобусними та іншими типами турів, орієнтованих на туристів:

1. Люди не кричать «турист!» щоразу, коли ви бачите, як розкішний автобус під'їжджає до району. Хоча деякі екскурсанти не проти, що їх вважають туристами, багато інших хочуть подорожувати трохи інкогніто або не бути поміченим за 100 метрів. Незважаючи на те,

що багато велосипедних турів розроблені для туристів, шанси бути поміченим, як правило, залишаються дещо меншими.

2. Велосипедні екскурсії кращі для навколишнього середовища. Подорожі, особливо авіаційні, мають величезний вуглецевий слід. Один із способів зменшити цей слід – подорожувати на велосипеді, а не в автобусі чи мікроавтобусі, що їсть газ.
3. Виконання вправ на початку допомагає тілу легше перемикатися з одного часового поясу на інший, зменшуючи загальний неприємний відставання в часі. Поїздка на велосипеді може бути ідеальним способом уникнути відчуття втоми та дратівливості протягом більшої частини вашої подорожі.
4. Набагато легше зупинити кілька велосипедів і оглянути магазин чи пам'ятку, ніж знайти місце, де припаркувати автобус і вивантажити 30 людей. З цієї причини велосипедні тури можуть здаватися трохи більш спонтанними та захоплюючими, ніж звичайні тури

Тому ми обрали село Вітове як можливість відпочити в біля річки, а ще покататися велосипеді. Для тих хто не вміє (або не хоче) пропонуємо рибалку. Зауважимо, що рибалка – це одне з найпопулярніших чоловічих хобі в Черкаській області. Її можна порівняти з медитацією. Сидиш в одній позі, дивишся в одну точку, забуваєш про все на світі. Адже в сучасному світі ми постійно варимося в якомусь скаженому інформаційному потоці. Напевно, кожній людині необхідно періодично випадати з цього потоку, щоб відпочити та розібратися зі своїми власними думками. Але чоловікам – особливо. Люди втомилися від шуму міст, що зростають, від загазованого машинами та заводами повітря, від скаженого ритму життя, і тому хочуть відпочити на природі. Усі ці можливості ми розглядаємо як шлях до збільшення туристичної привабливості Черкаської області.

3.3. Перспективи розвитку нового екскурсійного маршруту.

Феномен Черкаської області полягає у великому масштабуванні при організації туризму, адже місцевість є надзвичайно привабливою для іноземних туристів, тому ми розглядаємо туристичні можливості на міжнародному рівні. Також важливим компонентом є особисте відношення особи до відпочинку і знань про можливості відпочити в себе на Батьківщині. Таке відношення сформоване потребою в розвазі та отриманні нових знань (Кромптон Джон Л., «Мотивація відпустки для задоволення»). Дослідження спрямоване на виявлення тих мотивів розваг відпочиваючих, які впливають на вибір місця призначення. Він також прагне розробити концептуальну основу, здатну охопити такі мотиви. Емпірично було виявлено дев'ять мотивів [9]. Сім були класифіковані як соціально-психологічні, а саме:

1. втеча від сприйнятого повсякденного середовища,
2. дослідження та оцінка себе,
3. розслаблення,
4. престиж,
5. регрес,
6. посилення споріднених стосунків,
7. полегшення соціальної взаємодії.

Два мотиви, які залишилися: новизна та освіченість, утворили альтернативну культурну категорію. Було відзначено, що останні принаймні частково викликані особливими якостями, які пропонує місце екскурсійного туризму. На противагу цьому виявилось, що соціально-психологічні мотиви не пов'язані з атрибутами призначення. Тут акцент перемістився з самого місця призначення на його функцію як засобу, за допомогою якого можуть бути задоволені соціально-психологічні потреби.

Дані дослідження свідчать про те, що туристична індустрія може з користю приділяти більше уваги соціально-психологічним мотивам при розробці продуктів і стратегій просування. Ми вважаємо, що потрібно

використовувати ці мотиви під час пошуків шляхів розвитку екскурсійного туризму у Черкаській області.

Іноді фотографії відіграють вирішальну роль у просуванні туристичних напрямків, працюючи за допомогою різноманітних засобів масової інформації, включаючи брошури, телевізійні рекламні ролики та картинні листівки. У туристичній галузі Черкаську область однозначно потрібно рекламувати. Індустрія туризму повинна використовувати рекламу як основний інструмент для досягнення професійного здобутку. Успішне просування туризму в кожній області, у тім числі Черкаській, базується на культурних цінностях, а професіонали розуміють рекламу та її цінності. Професійну рекламу можна розглядати як виграшний інструмент економічного розвитку як всередині країни, так і за її межами. Зауважимо, що невідповідна, недостатня, неадекватна реклама може бути марною тратою грошей та енергії [10]. Тому необхідно визначити цільову аудиторію, що збільшить туризм, інвестиції та іншу позитивну поведінку залежно від обсягу реклами, спрямованої на залучення туристів. Щоб історико-культурні об'єкти Черкащини помітили, туроператори повинні підтримувати творчий підхід до маркетингу. Ось кілька унікальних правил туристичного маркетингу, які, на нашу думку, допоможуть поширити обізнаність про дивовижні тури та заходи в Черкаській області:

- Не потрібно відхиляти ідею створення маркетингового плану для туристичних компаній. Дуже важливо створити план, який визначає кроки, які необхідно зробити, щоб ефективно просувати свою продукцію в найбільш мотивованих сегментах ринку. Маючи доступний план, буде можливість приймати обдумати рішення, які принесуть результати.
- Контент-маркетинг має відігравати важливу роль у загальній маркетинговій стратегії туризму. Туроператори повинні працювати з досвідченими професіоналами, щоб створювати високоякісний письмовий вміст, а також мультимедійний вміст, як-от слайд-шоу та

відео. Цей вміст має бути опублікований на веб-сайтах туристичних компаній, поширений в соціальних мережах, а також звучати на радіо та телебаченні.

- Рекламні матеріали ніколи не повинні бути загальними. Потрібно запропонувати потенційним мандрівникам конкретну інформацію про те, чим Черкаська область відрізняється від інших областей. Ми можемо пропонувати ексклюзивний погляд на популярні пам'ятки, пов'язані з життям Т. Г. Шевченка та інших відомих історичних постатей, потрібно зосередитися на цьому питанні. Також ми можемо пропонувати особливий досвід проведення часу, якого більше ніде не знайти.
- Маркетинг – це інвестиція, тому потрібно використовувати свої ресурси розумно. Витратити бюджет там, де він найважливіший, зосереджуючись на найбільш мотивованих сегментах ринку туристів. Використовувати статистичні дані, щоб дізнатися, хто є клієнтами, і створити маркетингові матеріали відповідно до цих даних.
- Взаємодія клієнта з туроператорами, які представляють Черкащину, починається задовго до початку туру чи діяльності. Потрібно зосередитись на зручності використання веб-сайтів для оновлення служб автоматичного обміну повідомленнями. Таким чином можна покращити взаємодію з клієнтами з моменту відкриття бренду до того, як вони залишать свій відгук в Інтернеті.
- Використовувати потрібно тільки популярні соціальні мережі, щоб розповісти про свій бренд. Важливо співпрацювати з тревел-блогерами та зірками соціальних мереж, чії читачі включають цільовий сегмент ринку. Блогерам потрібно надати можливість спробувати свій досвід і дозволити їм продемонструвати бренд на своїх соціальних сайтах.

- Необхідно продовжувати аналізувати дані та використовувати доступні показники для вимірювання свого успіху. Маркетингова стратегія має бути живим документом, який постійно адаптується до мінливого клімату у туристичному бізнесі.

Водночас, нам потрібно уникати зайвої художньої обробки фотографій. Невідповідність між рекламним зображенням і реальністю вже давно цікавить дослідників, які цікавляться поселенцями або мандрівниками на новій землі. Нова стійкість викривлення чітко проявляється у здивуванні та збентеженні [11]. Її часто відчувають туристи подорожуючи країнами, що розвиваються. Індустрія туризму продовжує зображати ці місця як «рай», «незіпсовані», «чуттєві» чи інші спотворення, імовірно, щоб компенсувати очевидну бідність за межами готелю чи екскурсійного автобуса. Якщо ж ми обговоримо нездатність туристичної індустрії представляти DESTINAЦІЇ як реальні місця, то дійдемо висновку, що використання спотворених зображень негативно впливає на якість відвідувачів (як з досвіду туристів та на приймаючому суспільстві). Місцеві та іноземні критики масового туризму все частіше критикують невідповідність іміджу, але туристичні адміністратори не бажають примусово змінювати повідомлення. Потрібно шукати альтернативи, включаючи інформацію та рекламні оголошення, які вже використовуються.

Починаючи з двадцяти років, напрямки зазвичай досягають зрілості. Ця фаза характеризується тим, що основний дохід місцевої економіки надходить від туризму, а рівень відвідуваності продовжує зростати, хоча й зменшуючись. Ця фаза є прикладом великих зусиль у рекламі та маркетингу для подолання сезонності та розвитку нових ринків. У період зрілості місцеве населення повністю усвідомлює значення туризму[12]. На цьому етапі залучається широкий спектр ринків і темпи зростання сповільнюються. Зусилля керівництва в період зрілості повинні бути зосереджені на підтримці ринків і якості досвіду відвідувачів; особливо в пік сезону, коли досягнуто ліміт потужності. Після досягнення зрілості може статися, що ринки почнуть

сприймати пункт призначення маршруту як «немодний». На цьому етапі менеджерам призначення може знадобитися переоцінити положення області та переглянути кроки на етапі встановлення, щоб запобігти стагнації маршруту.

Зрештою, інституційна структура для успішної дестинації вимагає ефективного партнерства між організаціями державного та приватного секторів, відповідальними за туризм у певному напрямку. Деякі функції, такі як макро-планування, краще підходять для виконання державним сектором. Розробка та реалізація фінансованих програм для доповнення ініціатив з макро-планування є функцією, яка має здійснюватися в державному секторі та є надзвичайно важливою для успіху ініціатив розвитку дестинації.

ВИСНОВКИ.

Як свідчить реальне життя, сьогодні важливо спрямувати зусилля державної влади не лише на збереження та охорону, а й на використання, відродження та розповсюдження надбань історико-культурної спадщини. Це сприятиме підвищенню рівня поваги до нашої спадщини, а також об'єднанню народу спільними цінностями. Туристичний маршрут має ґрунтуватися на надійному дослідженні ринку, яке визначає ключові цільові ринки та їхні потреби – це потрібно робити на постійній основі, щоб реагувати на тенденції та зміни на ринках. Необхідно проводити аудит туристичних продуктів на території, включаючи всі природні та культурні цінності. Можливо, буде корисно визначити критерії, які будуть включені в маршрут, щоб забезпечити стабільність якості в досвіді подорожі. У майбутньому потрібно розробити стратегічний план на макрорівні для консолідації туристичного планування в Черкаській області. Визначити розмір членської бази для постачальників на маршруті – участь цих учасників має вирішальне значення для успіху маршруту, оскільки вони є кінцевими агентами доставки досвіду. Важливо переконатися, що асортимент продуктів є різноманітним і не надто репрезентує жоден із секторів (тобто розміщення), оскільки відвідувачі очікують, що всі аспекти їхнього досвіду будуть доступними. Учасники повинні створити чіткий бренд для маршруту, а потім продати його відповідно до визначених цілей. Члени повинні вирішити, який тип управління та операційна структура їм потрібна для забезпечення підтримки маршруту. Також потрібно подумати про фінанси, необхідні для того, щоб маршрут був успішним у свідомості відвідувачів. Ми припускаємо, що багато маршрутів починаються з малого, і може знадобитися 20-30 років, щоб він дозрів та приніс значні економічні вигоди. Слід поставити реалістичні цілі щодо повернення інвестицій.

Список використаних джерел :

1. <https://ck-oda.gov.ua/turyzm-oblasne-dochirnje-pidpryjemstvo/>
2. <https://kammiskrada.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/%D0%9F%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%96-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%83-%D1%83-2018-2020-%D1%80%D1%80-1.pdf>
3. <https://cdu.edu.ua/news/muzei-khranyteli-istorychnoi-pamiati.html>
4. https://tourlib.net/statti_ukr/palamarenko3.htm
5. <https://thepage.ua/ua/style/osobista-dumka/chomu-mi-mayemo-zahishati-kulturnu-spadshinu>
6. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/imported_content/document/59657092/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%20%D0%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%83%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B8.doc
7. <https://zakon.rada.gov.ua/go/267-96-%D0%BF>
8. https://www.auc.org.ua/sites/default/files/kulturna_spadshchyna_orenda.pptx.pdf
9. Кромптон Джон Л., «Мотивація відпустки для задоволення», *Annals of Tourism Research*, жовтень/грудень 1979 р., VI(4):408–424.
10. <https://infotour.in.ua/lysikova4.htm>

11. <https://lamiradacritica.com/uk/stories/9632-what-is-instagram-s-role-in-overtourism>

12. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40955/1/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87%20%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0.pdf>

13. Поняття «туристичний регіон», «регіональний туризм» та «туристський маршрут» у сучасному науковому дискурсі: Кобзова С.М. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. - 2010. - №16(203). - С.24-31.

14. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2003. - 352 с

15. КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РЕФОРМУВАННЯ СФЕРИ ОХОРОНИ НЕРУХОМОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ// [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245358162

16. Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / Наук. ред. Руденко Л.Г. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – 208 с.

17. Агафонова Л.Г. Проблеми державного регулювання розвитку туризму в Україні // Культура і освіта фахівців туристичної сфери: сучасні тенденції та прогнози. – К.: КУТЕП, 2005. – С.521-526.